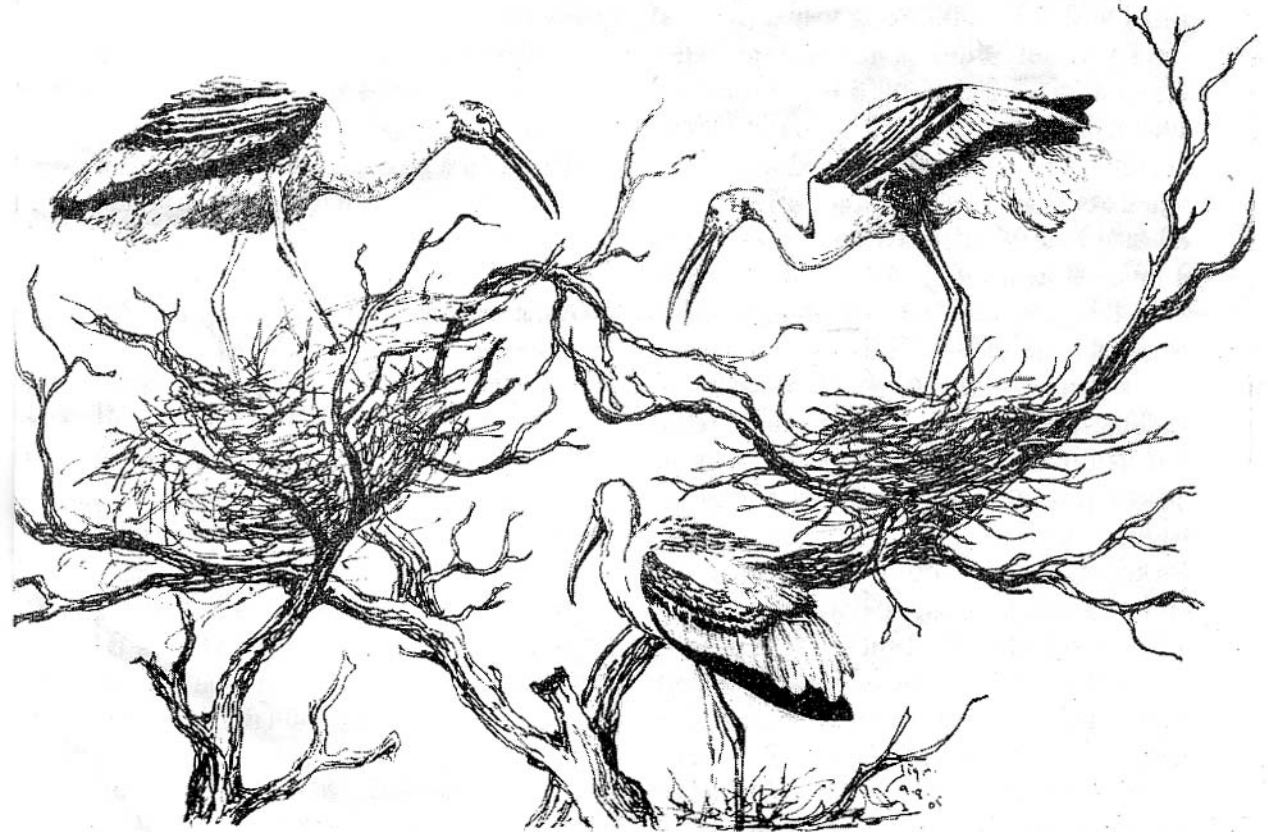

शरद २००५

विहंग

पक्षीनिरीक्षणको पन्थेनो सेतु

જામનગરનો જ બીજો પ્રસંગ. શિયાળામાં વાલસુરા (નેવી)થી આગળ નવા બંદર તરફ ઘણી વાર હું પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જતો. સડકની જમણી બાજુ કેટલેય સુધી નેવીની હદ હતી. પહેલા જતો ત્યારે તારની વાડ ન હતી, પછી તે થઈ. અમાસ-પૂનમ-પડવાની મોટી ભરતીનાં પાણી ઘણે સુધી આવતાં. ભરતી ઊતરી ગયા પછી નીચાણવાળા ભાગોમાં પાણી રહી જતું. શિયાળામાં ચાયાવર પંખીઓ તેમાં જોવા મળતાં. છેક નવા બંદર સુધી તેમને જોવા જવાની જરૂર ન રહેતી.

એક વાર ત્યાં ગયો ત્યારે, ભરતીમાં આવેલ પાણીથી વાલસુરાની હદમાં એક નાનકડી તળાવડી બની ગયેલી. છીછરાં પાણી અને કાદવમાં ફરનાર પંખીઓ (waders) તેમાં ઠીક ઠીક હતાં. નેવીની હદ બહાર બંદરે જતા રસ્તાના એક નાળા ઉપર બેસી દૂરબીનથી હું તેમનું નિરીક્ષણ કરી ડાયરીમાં નોંધ કરતો હતો. મારાથી ૧૦૦-૧૫૦ મીટર દૂર એક વોચ ટાવર હતો. તેમાં બેસી એક સંત્રી થોકી કરવાની પોતાની ફરજ બજાવતો હતો. મારી પ્રવૃત્તિ જોઈ તે વહેમાયો. તેને લાગ્યું કે આ કોઈ જાસુસી કરતો લાગે છે. એટલે દૂરથી તે મને ટપારી શકે તેમ નો'તું. વોકીટોકી પર તેણે પોતાના અધિકારીને આ બાબતની જાણ કરી. આ વાતથી બેખબર એવો હું તો નિરાંતે પંખીઓનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો.

થોડી વાર પછી ધમ ધમ કરતી એક મોટરસાયકલ આવીને મારી પાસે ઊભી રહી. યુનિફોર્મ પહેરેલ એક અફસર તેના પરથી ઊતરી મારી પાસે આવ્યા અને અંગ્રેજીમાં પૂછપરછ કરવા લાગ્યા. “અહીં કેમ આવ્યા છો? ક્યારના આવ્યા છો? દૂરબીનથી શું જોયા કરો છો? તમારું નામ શું? ક્યાં રહો છો? અહીં શું કરો છો? વગેરે. હું પક્ષીનિરીક્ષક છું, અહીં આવવાનો મારો હેતુ પંખીઓ જોવાનો જ છે. સાબિતીમાં મારી પાસેની પિટર્સનની ફીલ્ડ ગાઈડ અને મારી ડાયરી બતાવ્યા. મારી ઓફીસનું સરનામું અને ફોન નંબર આપ્યા. પછી મને કાંઈ પણ કહ્યા વિના તે વિદાય થયા. મેં માની લીધું કે મારી પ્રવૃત્તિની નિર્દોષતાની તેમને ખાતરી થઈ ગઈ છે, એટલે ફરી દૂરબીનથી પેલી તલાવડીમાં પંખીઓ જોવામાં વાંધો નથી. વોચ ટાવર પરના સંત્રીને નવાઈ લાગી હશે કે, આ ભાઈ તો ખસતા જ નથી. પોતાનું કામ ચાલુ

રાખે છે. તેણે ફરી પોતાના અફસરને જાણ કરી હશે. ફરી પાછી એ જ મોટરસાયકલ અને એ જ અફસર. ગુસ્સાભેર મને કહે “તમે હજી અહીં જ કેમ બેસી રહ્યા છો? તમને ખબર નથી કે આ રાષ્ટ્રીયસુરક્ષા વિસ્તાર છે? દૂરબીનથી તેનું આમ કોઈ નિરીક્ષણ ન કરી શકે.” મેં જવાબ આપ્યો, “મારી પ્રવૃત્તિ કેટલી નિર્દોષ છે તેની ખાતરી થતાં મને વિશેષ કોઈ સૂચના આપ્યા વિના આપ વિદાય થયા. મેં માન્યું કે પક્ષીનિરીક્ષણ ચાલુ રાખવામાં આપને વાંધો નથી. બાકી હું પણ આપના જેટલો જ ભારતનો વફાદાર નાગરિક છું, સરકારી કર્મચારી છું. મારો કોઈ બદઈરાદો નથી.” બીજો પક્કો ખાવો પડ્યો તેની ચીડમાં મને કહે, “No, no. Please move away from here.”

પક્ષીનિરીક્ષણ દરમ્યાન આવા રમુજ અનુભવો પણ ક્યારેક થતા રહે છે. આજે તે યાદ કરતાં આનંદ આવે છે.

ગ્રીષ્મ ૨૦૦૫ના અંકમાં આપેલ “એક પ્રશ્ન”ના અનુસંધાનમાં બીજો પ્રસંગ જણાવું. ખરી રીતે તેની સાથે જ આ નોંધ લખવી જોઈતી હતી. તે વખતે યાદ ન આવ્યું એટલે લખવાનું રહી ગયું.

એક ઊંચા અવાવરૂ મકાન પર ચાર-પાંચ સફેદપીઠ ગીધ (Whiterumped Vulture) બેઠાં હતાં. હું તેમને જોતો હતો એવામાં એક જોડીએ પાંખરવાનું (mating) શરૂ કર્યું. તે ક્રિયા ચાલુ હતી ત્યાં ઓચિંતા જ થોડે દૂર બેઠેલું ત્રીજું ગીધ પાંખરતા નર ઉપર સવાર થઈ તેને ખલેલ કરવા લાગ્યું. પેલાએ તેને દૂર કર્યું અને ફરી પોતાની ક્રિયા ચાલુ કરી. ફરી પેલા ગીધે તેની પીઠ પર બેસીને અડચણ કરવાનું શરૂ કર્યું. ફરી પેલાએ તેને હઠાવ્યું. આમ ત્રણ વખત બન્યું. થોડા દિવસ પછી એ જ મકાન પર ફરી એ જ નાટક ભજવાતું મેં જોયું.

પંખીઓમાં કોઈ જોડી પાંખરતી હોય ત્યારે નજીકના તેના બીજા સાથીઓ પોતપોતાની પ્રવૃત્તિ કરતા રહે છે. પાંખરતી જોડીને ખલેલ કરતા નથી. અહીં આ ગીધે એવું કેમ કર્યું હશે? માનવોમાં ઈર્ષ્યાવૃત્તિ હોય છે તેવું પંખીઓમાં હોય ખરું? ન જાને..

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ., ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા’ પ્રેસ રોડ, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

૦૦

સૂચિ

હેટલાહ રમુજી અવલોકનો	૨
વિહંગાવલોકન	૪
તિર્ત્રક્ષણ ગોંધ	૪
ગોંધ પર જાપતો	૧૬
સારસ વીચ	૨૨
પત્રસોતુ	૨૪
મ.હુ.હિંમતસિદ્ધાંતી હલાતે	૨૮

મુખપૃષ્ઠ :

પીળીચાંચ ઢોંઢ (Painted Stork)ની
ભાળાવસાહત

મુખપૃષ્ઠ તથા અંદરના રેખાચિત્રો :
જિજ્ઞાસે બ્રહ્મભદ્ર

વિહંગ

વર્ષ-૮ સળંગ અંક ૨૭ શરદ ૨૦૦૫

પરામર્શક સંપાદક
લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

સંપાદક મંડળ

પી. એસ. ઠક્કર, ડૉ. આર. બી. બલર, કે. ડી. વૈષ્ણવ

પત્રવ્યવહાર

૧૮/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

E mail : vihangujarat@yahoo.co.in

સ્વૈચ્છિક લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦-૦૦

(શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય -

'વિહંગ' ના નામે ચેક / ડ્રાફ્ટ અથવા મ. ઓ. થી.)

પ્રકાશક : લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ

એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ રોડ,

જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧.

મુદ્રક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, મુદ્રણસ્થાન : 'શરદ

પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨.

સંપાદકીય

'વિહંગ' અત્યારે આર્થિક ભીંસમાં છે. શરૂઆતમાં ભેગું થયેલું થોડું ભંડોળ હવે લગભગ નિ:શેષ થઈ ગયું છે. આ સામયિક અત્યારે આશરે હજારેક સરનામે જાય છે. સ્વૈચ્છિક લવાજમ હોવાથી લવાજમનો કોઈ હિસાબ રખાતો નથી, પણ જે રકમ આવે છે તે ચોક્કસ અપર્યાપ્ત છે. જો સૌકોઈ નિયમિત લવાજમ મોકલે તો 'વિહંગ' માત્ર ચાલે એટલું જ નહીં, એને શણગારી પણ શકાય. જો કે, આ અપેક્ષા વધુ પડતી કહેવાય. અને એટલે જ લવાજમ સાથે વધુ ને વધુ મિત્રો શક્ય તેટલો શુભેચ્છા ફાળો પણ મોકલતા રહે એ જરૂરી છે.

અમે સૈદ્ધાંતિક રીતે, જંગલ ખાતાના અધિકારીઓ, શાળાના પુસ્તકાલયો અથવા વિદ્યાર્થીઓ તથા પક્ષીનિરીક્ષકોને (કોણ બાકી રહ્યું? પણ ભાવના ચોક્કસ હવેંચવાની છે.) કોઈ પણ ભોગે સામયિક પહોંચાડવા કટિબધ્ધ છીએ. 'આપણે સૌ' મળીને 'વિહંગ' ચલાવીએ તો વાત મજાની બને, સખાવતો મેળવવાની વિટંબણા ન રહે. છતાં વિકલ્પો શોધવા પડશે, જો કામ અટકે તો. પણ ચાલશે તો ખરું જ- ના ઊડશે, 'વિહંગ' છે ને!

'વિહંગ'નો પ્રસ્તુત અંક આપના હાથમાં આવશે ત્યારે હું માનું છું કે બીજો વરસાદી તબક્કો પૂરો થઈ ગયો હશે. પહેલા વરસાદે અતિવૃષ્ટિની પરિસ્થિતિ ઊભી કરી દીધી, તો કચ્છ જિલ્લામાં હજી સુધી પૂરતો વરસાદ પડ્યો નથી. ક્યાં તો સુકાળ, ક્યાં તો દુકાળ! આપણી વરસાદી પાણીને નિયંત્રિત કરવાની તથા તેનું આયોજન કરવાની ક્ષમતા એટલી ઓછી થઈ ગઈ છે કે, ચોમાસાની ઋતુ એ 'અતિ' કે 'અલ્પ'ની વચ્ચે સમતોલ રાખતી, નટની જેમ દોરડા પર ચાલવાની ઘટના બની ગઈ છે.

હયાંભર્યા જંગલો, જળપ્લાવિત ક્ષેત્રોની યોગ્ય જાળવણી તથા ભૂમિગત જળને 'રીચાર્જ' કરવાની યોજનાઓ જ આપણને 'વૃષ્ટિ'ના કોઈ પણ પ્રકોપને ઝેલવામાં મદદરૂપ થઈ શકે. અને એ પ્રકારનું આયોજન પંખીઓની સુખાકારી અને આબાદી માટે પણ ઉપયોગી થશે. ચોમાસુ એટલે આપણા મોટા ભાગનાં સ્થાનિક પક્ષીઓની પ્રજનન ઋતુ. ઘરની આસપાસ નજર કરશો તો એકાદ બખોલમાં મેના કે દૈયડનો માળો મળી આવશે. પક્ષીઘર મુકશો તો અવશ્ય તેનો કબજો લેવાઈ જશે. ઋતુચક્ર સાથે અતૂટ રીતે જોડાયેલા પક્ષીઓની પ્રવૃત્તિ ધ્યાનપૂર્વક જોઈએ તો પ્રાકૃતિક ઘટકોનાં જટિલ તાણાવાણામાં રહેલું પારસ્પરિક અવલંબન અને જોડાણ અચંબામાં નાંખી દે છે!

હંજ એટલે અનુકૂલનની ચરમસીમા! (૩)

કચ્છનાં રણોની અતિ કઠોર પરિસ્થિતિઓમાં આવી અદ્ભુત જીવસૃષ્ટિની લીલાનું રહસ્ય તેના ક્ષારયુક્ત કાદવમાં છે! મીઠાનાં અગરોમાં પક્ષીઓનો પથરાવો ખૂબ જ સૂચિત છે. સમુદ્રમાંથી પાણી જ્યાં આવે તે ક્યારાઓમાં ક્ષારનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે અને તેમાં પાણી સાથે માછલીઓ ખેંચાઈ આવતી હોય. આ અગરોમાં વધારે મચ્છી ખાનાર પક્ષીઓ જોવા મળે છે. જેમ જેમ પાણી અંદરના અગરોમાં જતું જાય તેમ તેમ ક્ષારનું પ્રમાણ વધારે અને વધારે થતું જાય છે અને માછલીઓ ઓછી થતી જાય છે. આ અગરોમાં ઊલટી ચાંચ (Avocet), કીચડિયા (Stints) ની જાતોની સંખ્યા વધતી જાય. સાથે સાથે હંજોની સંખ્યા પણ વધવા લાગે છે. છેવટે, હંજોના સમૂહ અને ખાસ કરીને નાનાં હંજોના, બીજી જાતોથી વધી જાય. પછી એકાએક પાણી એટલું ખાટું થઈ ગયું હોય છે કે કોઈ પક્ષી તેમાં હોતાં નથી. જે પાણીમાં હંજોના મોટાં ટોળાઓ હોય તેમાં એક ખાસ પ્રકારના નાના જીવ મોટી સંખ્યામાં ઉદ્ભવે છે. આને અંગ્રેજોમાં Artemia કહેવાય છે જે (મારી સમજ પ્રમાણે) જંગાની સુક્ષ્મ જાતિ છે. આ જીવ ક્ષારયુક્ત પર્યાવરણમાં તેની જીવનચર્યા પૂરી કરે છે. જ્યારે પાણી સુકાવા માંડે ત્યારે તેના અતિ સુક્ષ્મ ઈંડાં સુષુપ્ત (dormancy) અવસ્થામાં મહિનાઓ, વર્ષો ક્ષારનાં પડોમાં વિતાવે છે. પાણી આવ્યે તુરંત ક્રિયાશીલ બની મોટી માત્રામાં પ્રજનનચક ચાલુ કરે છે. આ સુક્ષ્મ જીવોને પાણીમાંથી ગાળવાની (filter)

કાર્યવાહી હંજોની અનુકૂલિત ચાંચો કરે છે. જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે આ જીવ ખીલે છે, ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે હંજો ઊમટી પડે છે. રણોમાં પાણી ભરાય ત્યારે Artemia અને જંગા માટે વિશાળ વિસ્તારો રચાય છે અને હંજો માટે અતિ અનુકૂલિત સંજોગો ઊભા થાય છે. આ સમય દરમ્યાન પ્રજનનકાર્ય માટે પણ, સહેજે સંજોગો અનુકૂળ (favourable) બને છે. વિશાળ દલદલમાં માળાવસાહતો ઊભી કરવામાં હંજોની ચાંચો આબાદ રીતે કામ આપે છે. કીચડને ચાંચથી એકઠો કરી છીછરાં પાણીની સપાટીથી ઉપર ઈંડાં મૂકવા માટે ટીબા ઊભા કરવામાં આવે છે. આવા ઢગલાઓ ચાર આંગળથી માંડી બે વેંતથી વધારે ઊંચા જોવા મળે છે. ઉપરના ખાડા (depression)માં એક અથવા બે ઈંડાં મુકવામાં આવે છે જેને બીજાં પક્ષીઓ જેમ બેસીને સેવે તેમ સેવવામાં આવે છે. ઈંડાંમાંથી બચ્ચાં નીકળે ત્યારે સફેદ ઝૂંવાટીથી ઢંકાયેલ હોય છે. માળા પર ત્રણ ચાર દિવસ રહી, પગ મજબૂત થાય પછી બચ્ચાં દોડવા લાગે છે અને માળાવસાહતની બાજુમાં છીછરા પાણીમાં બીજાં બચ્ચાંના સમુદાયમાં ભળી જાય છે. ત્યાં માબાપ તેને ખોરાક આપવા સમય સમયે આવે છે ને ખવરાવી દૂર દૂર ચરવા ઊડી જાય છે. કઈ રીતે આ બચ્ચાંઓની ભીડમાં પોતાનાં શિશુઓને જ ઓળખે છે તે એક રહસ્ય છે. વળી મોટાં પક્ષીઓ બધાં બચ્ચાંને “મારા-તારા”નો વ્યવહાર કર્યા વિના પોષે છે.

૧૪, જયંત સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૪૦૦૪

ઊંચીક્ષણ ગોંધ

દાહોદની આસપાસ ચિલોત્રાની નોંધ

છેલ્લા કેટલાય સમયથી દાહોદ અને તેની આસપાસના વિસ્તારમાં ચિલોત્રા (Grey Hornbill) જોવા મળતાં ન હતાં, પણ આ વર્ષે ત્રણ જગ્યાઓએ જોવા મળ્યા. બે જગ્યાઓએ ફોટોગ્રાફી પણ થઈ. લીમખેડા મુકામે આર. એફ. ઓ. શ્રી સુનીલ પુવારે નોંધ્યા, ફોટોગ્રાફી કરી. ચોસાસા મુકામે મંડળના સભ્ય શ્રી જૂઝર બોરીવાલા, શ્રી શાકીર કડીવાલા, શ્રી ગુંજન દેસાઈએ જોયા અને ફોટોગ્રાફી

કરી. છેલ્લે દાહોદ શહેરના જ એક વિસ્તાર - ફીલેન્ડગંજમાં પણ શ્રી જૂઝર બોરીવાલાએ જોયાં.

અજય દેસાઈ
પ્રકૃતિ, ૪૪, વૃંદાવન સોસાયટી, માર્કેટ રોડ, દાહોદ

શક્કરખોરાનો માળો

તા. ૧૮-૪-૦૫ના રોજ નિત્ય કમ મુજબ ‘મોર્નિંગ

વોક'માં ગયો. ત્યાં સરકારી ગૌશાળામાં ચોકિયાત વાલાભાઈ ભરવાડની રમની છતાં લટકતા સળિયાને છેડે પાંચ જ ફૂટની ઊંચાઈએ અને ચોકિયાતના ખાટલાથી ત્રણેક ફૂટ દૂર, શકરખોરા(Purple Sunbird)નો માળો જોયો. નર માદા વારાફરતી આવતાં જતાં હતાં.

દુર્લભજીભાઈ વી. રાહોડ
૧, મહેન્દ્રપરા, રાહોડભુવન, ખોરબી ૩૬૩૬૪૧
ૐ ૐ ૐ

હિંગોળગઢ પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૮ જાન્યુઆરી ૨૦૦૫ : બિલિયા વીડ , દેવપરા (જસદણ) ખાતે એક જ જગ્યાએ બદામી (Brown Flycatcher), ચટકી (Redbreasted Flycatcher) અને તરવરિયો (Greyheaded Flycatcher) એમ ત્રણ માખીમાર એક સાથે જોવા મળી ગયાં. શ્યામશિર કશ્યા (Blackheaded Cuckoo-Shrike)નું મધુર ગાયન દૂર દૂર સુધી વાતાવરણ ને સંગીતમય બનાવતું હતું. ખોરાક માટે એક ઝાડ પરથી બીજા પર ઊડતી માદા પાછળ તે ખાવા પીવાની ચિંતા કર્યા વગર ગાવામાં મશગૂલ હતો!

ત્યાંની હિંગોળગઢ, ભીમકૂઈ આવતા રસ્તાની બાજુમાં જમીન ઉપર ઘાસમાંથી કણ ખેંચીને ખાતો ધોરિયો ગંદમ Greynecked Bunting) ખૂબ જ નજીકથી અને લાંબા સમય સુધી જોવા મળી ગયો. સાંજે સાડાપાંચ-છની આસપાસ, ભીમકૂઈથી પરત આવતા રસ્તાની બન્ને બાજુ આ ગંદમનું ખાસું મોટું ટોળું (૩૦-૩૫) જોવા મળ્યું. અને અચાનક જ અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે આ ગંદમોની સાથે સાથે પોતાના રંગોની છટાથી રોમાંચિત કરી દેતી છૂટી છવાઈ પણ સારી એવી સંખ્યામાં (૧૦ થી ૧૫) ગુલાબી તુતી (Common Rosefinch) જોવા મળી ગઈ.

સુખભાદર ડેમ ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૯ જાન્યુઆરી ૨૦૦૫ : પાળિયાદ-સુદામડા રોડ પર આવેલ સુખભાદર ડેમમાં ખૂબ જ ઓછું પાણી હતું, તેમ છતાં તેની બાજુનાં લીલા ઘાસમાં આરામ કરતા ૮ રાજહંસ (Bar-headed Goose) જોવા મળ્યા. એક જોડી કાબરા કલકલિયા (Pied Kingfisher) અને પાણી પીવા આવેલાં ૨૦૦ જેટલાં વગડાઉ બટાવટા (Chestnut-bellied Sandgrouse) જોવા મળી ગયા. આ

પક્ષીઓ પણ રાજહંસની બાજુમાં લીલા ઘાસમાં છૂટાં છવાયા ટોળે વળીને બેઠેલાં હતા. મેં (જ.ધા.) પ્રથમ વખત રાજહંસ જોયો. નટુભાઈ અહીં છેલ્લા ચારેક વર્ષથી નિયમિત તેમને જુએ છે. બપોર પછી પાછા વળતા હિંગોળગઢ, ભીમકૂઈ પાસે એ જ જગ્યાએ ધોરિયા ગંદમ અને ગુલાબી તુતી એટલી જ સંખ્યામાં જોવા મળ્યાં. સાંજના ઢળતા તડકામાં ભાવળની એકદમ નીચે ઊભા ઊભા તેની ઉપર બેઠેલી ગુલાબી તુતીનો રંગવૈભવ માણ્યો, જે હમેશાં યાદ રહેશે.

જયદેવ ધાધલ
પ્લોટ ૮, વૃંદાવન સોસાયટી, કોલેજ રોડ, પાટણ
નટુભાઈ ખાચર
તળાવડી, ગોકુલ ચોક, જસદણ ૩૬૦૦૫૦
ૐ ૐ ૐ

હોલાનું પ્રજનન - આખું વર્ષ

તા. ૧૬-૫-૦૫ના રોજ સાવરકુંડલા તાલુકાના ચીખલી ગામે જાંબુના ઝાડ પર ત્રણ હરિયલ જોયા. શું હરિયલ ઉનાળામાં પણ સૌરાષ્ટ્રમાં રહે છે? (હા, યોગ્ય સ્થળોએ અને ગીરમાં-લા.)

મારા ઘરના ધાબામાં હોલો (કયો? -સં.) એક વર્ષથી વધારે સમયથી માળો બાંધે છે. સૌ પ્રથમ તા. ૧૦-૧૦-૦૩ના રોજ માળો બાંધવાનો શરૂ કર્યો ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં તેર વર્ષના ઉંમરના બે માળા અને બે માળાને વધારે વચ્ચે બે માળાં બેત્રણ વાર આપોઆપ મરી પણ ગયાં. હજી બે માળાં ઊડતાં થાય ન થાય ત્યાં નવો માળો શરૂ થઈ જાય છે. આ સીલસિલો આજની તારીખમાં પણ ચાલુ જ છે. શું આટલી બધી પ્રજોત્પત્તિ હોય? (હા, કબૂતરનો મને આવો અનુભવ છે - લા.) (માળો ધાબામાં કઈ જગ્યાએ હતો? એક જ માળાનો દરેક વખતે ઉપયોગ થયો? વગેરે વિગતો જરૂરી કહેવાય. -સં.)

નવલ ભાવસાર
શિવજીનગર સોસાયટી, વેરાવળ, જૂનાગઢ
ૐ ૐ ૐ

દારકાથી નાગેશ્વર 'ટ્રેકીંગ'

યુથ હોસ્ટેલ, જામનગર દ્વારા આયોજિત એક ટ્રેકીંગ કાર્યક્રમમાં તા. ૯-૪-૦૫ના દિવસે દારકાથી નાગેશ્વર જતાં રસ્તામાં એક નાના વૃક્ષની ડાળ ઉપર બે શકરખોરા (Purple Sunbird) જોયાં. નાગેશ્વર પહોંચી જતા ત્યાં એક વિરાટ વડના વૃક્ષ ઉપર એક દૂધરાજની માદા (Paradise

Flycatcher-Female) જોઈ. સાથે ઓરિસ્સાના યાત્રાળુ એકઠાં થઈ જતાં, બધાં તેને જોઈ તેના દર્શન કરવા લાગ્યા! ત્યાં જ બાજુમાં તળાવમાં, કમળોની વચ્ચે બે પીળીયાંય ઢોક (Painted Stork), બે કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) જોઈ. ત્યાર બાદ, તા. ૧૦-૪-૦૫ના રોજ 'ભાડુ' નામની જગ્યાએ મન ખૂબ રોમાંચિત થઈ ગયું, કારણ ત્યાં એક કાળીડોક ઢોક (Blacknecked Stork) તેની આગવી અદામાં જોયો. સાથે સાથે અબલખ (Oystercatcher), મોટી બાટણ (Grey Plover), નાની કાંકણસાર Glossy Ibis, સફેદ કાંકણસાર (White Ibis), નાની ઢોંગીલી (Lillite-ringed Plover), સર્પગ્રીવ (Darter) વગેરે પક્ષીઓ જોયાં. મારી સાથે આવેલા રાજકોટના તપન ખરસાણી અને જામનગરના અશ્વિનભાઈ ત્રિવેદી તો ખૂબ આનંદિત થઈ ગયા.

યકલીનો માળો ઝાડમાં!

તા. ૧૯-૪-૦૫ના રોજ અમારા મિત્રના પત્નીને ખૂબ ઉધરસ થઈ જતા તેમના માટે અમારી સોસાયટીમાં ઊગેલાં અરડૂસીના પાન લેવા જતાં અચાનક જ અરડૂસીના નાના વૃક્ષમાં એક માળો જોયો. માળા વિષે ખબર ન પડી. થોડો ઊંચો હતો અને હજી છે. પછી નિરીક્ષણ કરતાં વારંવાર એક ચકલીને માળામાં જતી જોઈ. તેમાં ઈંડાં છે કે નહીં તે ખબર નથી. શું ચકલી આવા નાના વૃક્ષ ઉપર પણ માળો કરે? (હા, ક્યારેક. ના.) (અરડૂસીનો છોડ હોય વૃક્ષ નહી, કદાચ પૂર્ણ વિકસીત છોડ નાના વૃક્ષ જેવો લાગતો હોય. સં.)

વિરેન્દ્ર સંઘવી

૨૪/૨, રેસકોર્સ પાર્ક, એરપોર્ટ સામે, રાજકોટ

કેલાસપતિના સાન્નિધ્યમાં

મારા ઘરનો બગીચો સવારના સમયે અનેક જાતનાં પક્ષીઓના કલરવથી ગુંજ ઊઠતો હોય છે. બગીચામાં બારેમાસ અનેક જાતનાં ફૂલો હોય છે, પરંતુ વસંતઋતુમાં આખો બગીચો સોળે કળાએ ખીલેલો હોય છે. તેમાં ક્યનાર, શીમળો, Tabeubia, Gliricindia, bottle brush, રોયરો વિગેરેનાં વૃક્ષો પર ઘણાં ફૂલો ખીલેલાં હોય છે.

માર્ચ મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં સવારે આઠ વાગે નિત્ય કમ મુજબ હું વરંડામાં બેસીને યા પીતી હતી. તે

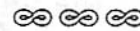
દરમિયાન મારી નજર વરંડાની સામે આવેલા કેલાસપતિના ઝાડ ઉપર પડી અને જે દૃશ્ય જોયું તે ખરેખર અકલ્પનીય હતું. એક જોડ પીળક (Golden Oriole) કેલાસપતિના ઝાડના ઉપરના ભાગે આવેલ પાંદડાઓમાં, જેમ ચકલી કે બીજાં અમુક પક્ષીઓ માટીમાં આળોટે છે, તેમ તે કેલાસપતિનાં પાંદડામાં આળોટતાં હતાં! ત્યાર બાદ, બીજા નજીકના ઝાડ પર જઈને તેમની પાંખો ખંખેરી નાખતા હતા. થોડી વારમાં એ જ પાંદડામાં એક કંસારા (Coppersmith)ની જોડ આવી અને તેમણે પણ પાંદડામાં આળોટીને બાજુના ઝાડ પર જઈને પોતાની પાંખ ખંખેરી નાખી. પછી તો કાળિયા કોશી (Black Drongo) ની એક જોડ પણ ઉપરનાં પાંદડામાં જઈ આળોટી અને બાજુના ઝાડ પર જઈને પાંખો ખંખેરી આવી. આમ માત્ર પંદર મીનીટમાં જ ત્રણ અલગ અલગ પ્રકારનાં પક્ષીઓનું એક સરખું વર્તન જોઈ હું આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ.

આ પક્ષીઓના વર્તન બાબતે મને જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ. જો કોઈને આ બાબત જાણ હોય તો તે મને જરૂરથી જણાવશો.

બીજી રસપ્રદ બાબત એ છે કે મારે ત્યાં હમણાં હરેવા (Chloropsis) (કયો? -લા.)એ માળો કર્યો છે અને સવાર સાંજ નર અને માદાનું વર્તન જોવાનો અને તેમનું સંગીત સાંભળવાનો આનંદ કંઈક અનેરો જ છે. ત્યાર બાદ, તા. ૨૮-૩-૦૫ના રોજ કાયમ પ્રમાણે હું વરંડામાં બેસીને યા પીતી હતી ત્યારે, અચાનક સામેના ઝાડ ઉપર રાખોડી ચિલોત્રો (Common Grey Hornbill) આવીને બેઠો અને ખૂબ ચિચિયારીઓ પાડવા લાગ્યો. લગભગ દસ મિનિટ બેસીને ઊડી ગયો. આ પક્ષી મેં પહેલી વાર જ આ વિસ્તારમાં જોયું.

નંદિતા અમીન

અમલતાસ ફાર્મ, વડોદરા

શક્કરખોરાનો વંશ-ઉછેર

આ વસંતમાં ફળિયાને છાંયડો આપતી મધુ-માલતી પૂર બહારમાં ખીલી ઊઠી છે. રાત્રે જૂલે બેસતા તેની મીઠી સોડમ તરબતર કરી દે છે. સવારે બાલ્કનીમાંથી આ વેલ પર શક્કરખોરા (Purple Sunbird) ના યુગલને એક જગ્યાએ વારંવાર ઝળુંબતા જોઈ ગયો. ત્યાં ઘાસના નાના ઝુમખાં

જેવું હતું. ત્યાર બાદ, બે દિવસ સવારે માદા આ જગ્યાએ બેસતી અને થોડે દૂર, નર અવિરત ચલેકતો પાંખો ફેલાવી તેમાંના સુંદર પીળા ડાઘ (bulb) દર્શાવતો પ્રણય-ચેષ્ટા આદરતો. પછી તો બંનેએ દોડાદોડ કરી માળો ત્યાં જ લટકાવી દીધો. ત્યાર પછીનાં નિરીક્ષણો આ પ્રમાણે છે.

(૧) માળો પૂર્ણ થયા બાદ ૩ દિવસે એક ઈંડું મુકાયું અને માદાએ દિનરાત સેવવા માંડ્યું. બે દિવસ બાદ બીજું ઈંડું મુક્યું. ઈંડાં સેવવાની જવાબદારી ફક્ત માદા જ સંભાળે છે. પરંતુ જ્યારે સવારે આઠની આસપાસ માદા માળો છોડે ત્યારે નર અચૂક સિસોટી મારતો આવે, માળાનાં પ્રવેશદ્વારે બેસી, ડોકિયું કરી તરત જ જતો રહે. આમ વારંવાર દરરોજ કરતો. આ મને તેની અંતઃપ્રેરિત (instinctive) પ્રવૃત્તિ જણાઈ. તેની બચ્ચાંને ખવડાવવાની ફરજ શરૂ કરવા માટે તેણે માળામાં દરરોજ ચકાસવું પડે. શક્કરખોરાનાં બચ્ચાં માળાના સહેજ પણ બાહ્યસ્પર્શ પ્રત્યે સંવેદનશીલ છે. સ્પર્શ થતાં જ ડોક ઊંચી કરી, મોઢું ખોલી ખોરાક માંગે છે. બચ્ચાં માટે આ ક્રિયા પણ અંતઃપ્રેરિત (instinctive) જણાય છે.

(૨) બચ્ચાં નીકળ્યા બાદ, નર-માદા શરૂમાં ફૂલોનું મધ અને પછી જીવાત ખવડાવવા માંડ્યાં. સહેજ અંધારું થતાં જ માદા માળાનો કબજો સંભાળી લે ને અંદર બેસી જાય. સવારે ખોરાક લાવતો નર તેને અંદર બેઠેલી જોઈ જતો રહે તો ક્યારેક તેને ચાંચ મારી બહાર કાઢી બચ્ચાંને ખવરાવીને રહે! ક્વચિત્ માદાને માળા પાસે બેસી નરને નજીક આવતા રોકી ભગાવતો જોઈ નવાઈ લાગી. શું આ જોડીનો જ નર હશે કે અન્ય?

(૩) નર-માદા બન્ને હદ-સંરક્ષણ ખૂબ જ બહાદુરીથી સંભાળે છે. ખૂબ દેકારો બોલાવી, પાંખો ફફડાવી નજીક આવતા ચકલાને ભગાવે છે. ચકલા પણ માળાના તણખલા સેરવવાની તક ચૂકતા નથી. ચકલાની આવી હેરાનગતિથી ઈંડાંવાળો માળો છોડી દેતા નોંધેલ છે. શેતુર ખાવા આવતા બુલબુલને પણ માળા નજીક આવે ત્યારે ચાંચ મારી બંને દૂર મૂકી આવે છે.

(૪) સવારમાં બચ્ચાંને જીવડાં મોંમાં આપી તે પછી માળામાં અંદર સુધી જઈ, પડેલ ચરકનો કચરો બહાર ફેંકવા લઈ જતી માદાને જોઈ. આમ તે માળાની સફાઈ રાખે છે.

(૫) બચ્ચાં મોટાં થતાં એક વખત માદા બે જીવડાં

પકડી લાવી. એકને તેણે ખવડાવ્યું તો બીજાએ ચાંચની મૂળ પાસે રહેલ જીવડાને પોતે પકડી ખેંચી લીધું. થોડા દિવસોમાં તો બચ્ચાં રીતસર સ્પીંગ જેવી ડોક બહાર કાઢી જીવડા આંચકી લેવા માંડ્યાં. માળામાંથી એક બચ્ચું ગુમ થયું, પરંતુ બીજાને નર-માદાએ ઉછેરવાનું ચાલુ રાખ્યું. એક દિવસ બહાર નીકળ્યું ને પછી તેની મા પાછળ મૂઠું સિસકાર કરતું ફરવા લાગ્યું. અબુધ નરને ક્યાં આ ખબર હતી? તે હજુ પણ માળા પર જીવાત ચાંચમાં લઈ આવી પાછો જતો હતો! પાછળ ફરતા બચ્ચાને નર-માદા જીવાત ખવડાવતા પરંતુ ફૂલમાંથી મધ તો તે જાતે પીવા માંડ્યું.

(૬) બચ્ચું માળા બહાર નીકળ્યા બાદ માળા નજીક ડાળખી પર બેસી રાતવાસો કરતું બે રાત્રે જોયું. પરંતુ, ત્રીજી રાત્રે તેણે માળામાં ધૂસી ચાંચ બહાર રાખી રાતવાસો કર્યો. જાણે ફરી પારણું યાદ આવ્યું!

(૭) શક્કરખોરાની જોડી એક વાર બચ્ચાં ઉછેર્યા બાદ તે જ માળામાં ફરી ઈંડાં મૂકતી હોવાનું અગાઉ બે વાર નોંધેલ છે. તેમાં વીજળીના તાર પર બનાવેલ માળાનો પણ સમાવેશ થાય છે.

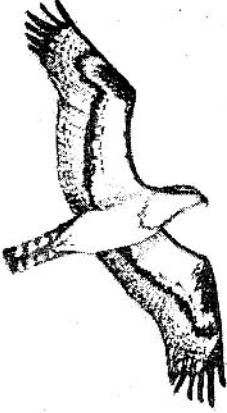
ધૂળેટીના રંગો!

તા. ૨૬-૩-૦૫, ધૂળેટીની સવાર અમે અનોખા રંગોથી ઊજવી. દૂરબીન અને ટેલિસ્કોપમાંથી ઊડીને આંખે વળગતા વિહંગોના રંગો વડે! મન-આંખોને તાજગી અર્પી. ખાસ કરીને લાલપરીમાં હંજ (Flamingo), નકટા (Comb Duck), ટીલીયાળી બતક (Spotbilled Duck) અને સુંદર નકશીવાળી ચેતવા (Garganey) નિહાળી. રંગોથી ભરપૂર પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) સુંદર લાગતા હતા. ગડેરા (Blacktailed Godwit)માં પણ રંગો નિખર્યા હતા. ત્યાર બાદ નજીકના જ સંદરડા તળાવ તરફ ગયા. તરત જ આરામ કરતું ગુલાબી પેણનું જૂથ ધીમે ધીમે, છટાથી ઉડાન ભરી નજીકથી જ પસાર થયું. પીળો પીળકિયો (Yellow Wag-tail) તો જાણે રંગનો ભંડાર! સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher) અને કાબરો કલકલિયો (Pied Kingfisher) ધરાઈને આરામ કરતા હતા. પાણીમાં ડાળખા ઉપર અલગ બેઠેલી દસેક સર્પગ્રીવ (Darter) પણ અણીદાર ચાંચથી પીંછા સાફ કરતી હતી. પાણી નજીક બાવળના છાંયામાં બે જલમુરઘી (Indian Moorhen) લટાર મારતી હતી. ત્રણેક રાતબગલા (Night Heron) બાવળની

ઘટામાં છુપાઈ દીવાસો (roosting) કરતા હતા. આ બધાથી વિશેષ ચેતવા સાથે, ઘણા વર્ષો બાદ, રૂના ગોટા જેવી ગિરજાઓ (Cotton Teal) નું ચંચળતાભર્યું તરણ જોઈ ખૂશ થઈ ગયા.

મત્સ્યભોજ

તા. ૨૦-૩-૦૫ના રોજ ન્યારી-૧ જળાશય તથા તા. ૨૮-૩-૦૫ના રોજ રાંદરડા જળાશય વચ્ચે, ફૂંઠા પર બેઠેલા, પગમાં પકડેલ શિકાર ખાતા મત્સ્યભોજ (Osprey) જોયા. તા. ૬-૩-૦૫ના રોજ આજી-૨ જળાશય પર ઊડતો મત્સ્યભોજ પણ નોંધેલ. કાળીડોક ઢોંક (Blacknecked

મત્સ્યભોજ
કદ : ૫૬ સે.મિ.

Stork) : તા. ૬-૩-૦૫ના રોજ આજી-૨ પર એકદમ ઝાંખા રંગોવાળો હતો. પગ લાલ ન હતા, પરંતુ ઊંચાઈ ૪ ફૂટ જેવી જણાઈ. આ વર્ષે ખીજડિયામાં કાળીડોક ઢોંકનું પ્રજનન થયેલ, તે અપુત્ર પક્ષી હોઈ શકે.

અશોક મશરૂ

એ/ઠ, આલાપ હેરીટેજ. સત્યસાઈ હોસ્પિટલ પાસે, કાલાવાડ રોડ,
રાજકોટ ૩૬૦૦૦૧

અમાપ અશાંતિ વચ્ચે શાંતિદૂતનો માળો!

અમારી કોલેજમાંથી તા. ૫-૨-૦૫ના રોજ પોરબંદરની 'સૌરાષ્ટ્ર કેમિકલ્સ લિમિટેડ'ની મુલાકાતે જવાનું

થયું. સૌથી ઊંચા માળે, કાનના પડઠા ફાટી જાય તેવા મશીનરીના ઘોંઘાટ વચ્ચે, જ્યાં કામદારોની અવરજવર ખૂબ રહે છે તેવી જગ્યાએ, જમીન પર કબૂતરે માળો બનાવ્યો હતો. ઉપરાંત કાબર જેવા દેખાતા કોઈ પક્ષીનો મૂતદેહ પણ થોડે દૂર હતો. તે મશીનરીના ફરતા પટામાં આવી ગયું હોય તેમ લાગતું હતું. આટલા ઘોંઘાટ અને અસલામતી વચ્ચે પણ કબૂતરે કેટલું અનુકૂલન સાધ્યું હશે! અહીં કાબર જેવા બીજાં પક્ષીઓની અવરજવર પણ હશે એવું લાગ્યું.

જંબુવંતીના ભોંયરામાં લગભગ અંધારામાં માળો

તા. ૧૦-૪-૦૫ના રોજ મારા મમ્મી પપ્પા તથા પક્ષીનિરીક્ષક મિત્ર કિરીટ દુધાત્રા સાથે રાણાવાવ પાસે આવેલા જંબુવંતીના પૌરાણિક ભોંયરાની મુલાકાત લેવાનું થયું. ત્યાં લગભગ અંધારામાં જ ટોચનો પ્રકાશ ફેંકતા પાંખો ફફડવાનો અવાજ આવ્યો. એવા અંધારામાં અને આવનજાવનનો રસ્તો પણ જ્યાં એકદમ વાંકોચૂકો છે, તેવી જગ્યાએ કબૂતરે માળો બાંધ્યો હતો તથા બે ઈંડાં પણ હતાં!

- બહારનાં વૃક્ષો પર પક્ષીનિરીક્ષણ કરતા હતા ત્યારે શ્વેતનયના (White-eye) (૪ થી ૫) પહેલી વાર જોઈ. આ ઉપરાંત પુત્ર નર શોભિળી (Common Iora) તથા ખેરખટ્ટાની (Indian Treepie) એક જોડી જોવા મળી.

- ઉત્સાહી પક્ષીનિરીક્ષક મિત્ર કિરીટ દુધાત્રાએ જણાવ્યું કે, જ્યારે હરિયલ (Green Pigeon) તેના ખેતરે આવે છે ત્યારે વૃક્ષ ઉપર ૨-૩ કલાક સ્થિર હલનચલન કર્યા વગર બેસી રહે છે.

- ૮-૪-૦૫ના રોજ પોરબંદરથી દ્વારકા જતી વખતે ભાટિયાથી આગળ એક દૂધિયો લટોરો (Grey Shrike) તથા એક મોટો ચંડૂલ (Crested Lark) જોવા મળ્યો. (ચંડૂલ ઓળખવા સહેલા નથી. કાળજી રાખજો. -લા.)

યતીન વી. કંસારા

'અનુરાગ', રાજમહેલ પાઠશાળા, કેશોદ, ૩૬૨૨૨૦

અસ્તિત્વ માટે અનુકૂલન

- સામાન્ય રીતે બુલબુલ શાંત સ્થળે માળો બાંધવાનું પસંદ કરે છે, જ્યાં તેને ખલેલ ઓછી પડે. મારી ફેક્ટરીમાં

ટ્યુબલાઈટની પટ્ટી પર, ધૂળ અને ઘોંઘાટભર્યા વાતાવરણમાં બુલબુલનો માળો જોયો. એટલું જ નહીં, તેનાં બચ્ચાં ફેકટરીના કામદારો વડે અપાતો ખોરાક પણ લેતાં હતાં.

વિશ્વ - વીસ ફૂટ ઊંચા પીપળાને બાંધકામવાળી જગ્યાએથી ઊંચકી લઈ સંસ્થાની 'વેટલેન્ડ કન્ઝર્વેશન સાઈટ' પર પ્રત્યારોપણ કરતી વેળાએ તેના પર એક માળો જોવા મળ્યો. આ માળાના બાંધકામમાં લોખંડના તારનો ઉપયોગ થયો હતો. તેમાં એક પણ તણખલું કે નેસર્ગિક વસ્તુનો ઉપયોગ થયો ન હતો. માળાનો દેખાવ અને તેનાં માપ પરથી તે કાળાકાનો માળો હોય એમ જણાતું હતું.

- હાલમાં જ સુગરીએ 'ઈલેક્ટ્રીકલ પાવર ટ્રાન્સમીશન' લાઈન ઉપર લગભગ ૨૫ જેટલા માળા બાંધ્યા હતાં અને આ માળાની ખાસિયત એવી હતી કે માળા એકબીજા સાથે આંતરિક રીતે જોડાયેલા હતા. જાણે માળાનો ગુચ્છો ન હોય! વધુમાં તેનો આકાર સામાન્ય રીતે જોવા મળેલા માળા જેવો ન હતો. જાણે કે રી-હાઉસ સોસાયટીના મકાનો હોય તેવું લાગતું હતું.

કાળાકાનો માળો છાપકા!

નેચર ક્લબ, સુરતના 'ઈકો ફાર્મ'માં ફળ-ફૂલ અને જંગલી વૃક્ષોથી ઘેરાયેલું એક તળાવ છે. દરરોજ સવારે અમે આ તળાવની કાળાકાનો (Black Drongo) ને પવનચક્કી ઉપર જોઈએ છીએ.

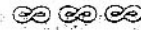
આજે, લગભગ સવારે નવ વાગ્યે અમે શાળાના બાળકોને પક્ષીનિરીક્ષણ કરાવી રહ્યા હતા. કાળાકાનો, સુડા (Rose-ringed Parakeet), શકરખોરા (Purple Sunbird), કાબર (Common Myna), બુલબુલ (Redvented Bulbul), સિંધાહી બુલબુલ (Whiskered Bulbul), પનરવા (coral tree) ના ઝાડ ઉપર બેસી તેનાં ફૂલો અને મિજબાનીમાં મસ્ત હતાં ત્યાં, સફેદ છાતી કાળાકાનો (Whitebreasted Kingfisher), નાનો પુનરંગો (Little Green Bee-eater), કાણી બગલી (Pond heron), જલમુરઘી (Indian Moorhen), નાનો કાળાકાનો (Little Cormorant) વગેરે તળાવની આસપાસ હતાં. તળાવ નજીકના ઝાડ પરથી નાના પતરંગા ઊડીને પોતાની આંગણવાના પાણીમાં ડુબાડતા હતાં. કદાચ પાણી

પીતા હોય?

કાળાકાનો પણ નાના પતરંગાની જેમ જ કુર્ચુ થોડાં સમય બાદ પાછા આવી ચાંચ ડુબાડવાને બદલે ડૂબકી મારવા માંડ્યા અને ઝાડ પર બેસી પાણી ખંખેરવા લાગ્યાં. ત્રણ કાળાકાનોએ વારાફરતી આ જ પ્રમાણે ડૂબકી મારી. મેં મારા વીસ વર્ષના પક્ષીનિરીક્ષણમાં કાળાકાનોનું આવું વર્તન પ્રથમ વખત જોયું.

સ્નેહલ પટેલ

૨૧, સર્જન સોસાયટી, અકવા લાઈન્સ, સુરત

કચ્છ - સૌરાષ્ટ્રમાં વન દિવાળીઘોડો

કચ્છ-સૌરાષ્ટ્રમાં વન દિવાળીઘોડો (Forest Wag-tail) દુર્લભ શિયાળુ મુલાકાતી છે. ગીરના જંગલમાં તેની

વન દિવાળીઘોડો
કદ: ૧૮ સે.મી.

નોંધ થયેલ છે (વિશ્વ પ્રકૃતિ નિધિ, રાજકોટ શાખા દ્વારા બહાર પડેલ યાદી મુજબ). જંગલ સિવાયના વિસ્તાર અંગે જોઈએ તો, શ્રી હિમતસિંહજીએ ભુજમાં તેઓના બગીચામાં તા. ૧૦-૧-૬૭ના રોજ આ પક્ષીને જોયેલ, જે તા. ૧૬-૧-૬૭ સુધી જોવા મળેલ (બી. એન. એચ. એસ. જર્નલ, વો. ૬૫: ૨૨૫, ૧૯૬૮). ત્યાર બાદ, શ્રી સત્યજીત ખાયરે જસદણમાં તેમના આંગણમાં આ પક્ષીને તા. ૧૯-૧૧-૮૭ના રોજ જોયેલ. તા. ૨૩-૨૨-૮૭ના રોજ આ પક્ષીને વીંટી પણ પહેરાવેલ (બી. એન. એચ. એસ. જર્નલ, વો. ૮૬ (૩) ૧૨-૮૮).

તાજેતરમાં તા. ૨૩-૨-૦૫ના રોજ આ નોંધ લખનારે આ પક્ષીને જામનગરની એમ. પી. શાહ મેડિકલ કોલેજના કેમ્પસ વિસ્તારમાં જોયેલ. આ પક્ષી ત્રણેક દિવસ સુધી જોવામાં આવેલ. જામનગરની આ પ્રથમ નોંધ છે.

ગુજરાતમાં કોઈ અન્ય પક્ષીનિરીક્ષકે અન્યત્ર આ

પક્ષીને જોયેલ હોય તે અંગે જણાવશો તો આ અંગે વધુ માહિતી પ્રાપ્ય બનશે.

ઔદિક એસ. વરુ, જલ્પન સી. રૂપાપરા. પૂર્વેશ કે. કાયા
એમ.બી.બી.એસ. અંતિમ વર્ષ, એમ.પી.શાહ મેડિકલ કોલેજ,
જામનગર

વડોદરાના ફતેગંજ વિસ્તારમાં ઘરઆંગણે કરેલ પક્ષીદર્શન વિષે

(૧) ગયા વર્ષે દરજીડાના રાતવાસા વિષે લખેલ. આ વર્ષે પણ દરજીડાનું અવલોકન કરતા તેમનું રાત્રિનું સરનામુ મળી ગયું! ગયા વર્ષે અરડૂસીના પાન પર સૂઈ જતાં. આ વખતે દિવાલની તિરાડમાંથી ઊગેલા પીપળાની જૂલતી ડાળી પર ત્રણ દરજીડા દરરોજ રાતવાસો કરે છે. આ ડાળી બરાબર જ્યાં પરસાળનું છજું પૂરું થાય, ત્યાં છે. આમ, એક રીતે ખુલ્લામાં અને બીજી રીતે સ્લેબ નીચે એવી સરસ જગ્યા પસંદ કરી છે. તા. ૪ ફેબ્રુ. સુધી સાંજના ૫-૪૦ વાગ્યે બરાબર આ નાનકડા મિત્રો સૂઈ જતાં. સૂર્યાસ્તનો સમય લંબાતા હવે સાંજના ૬-૨૦ના સૂઈ જાય છે. તેમને ખલેલ પાડ્યા વિના એક તસવીર પણ ખેંચી છે.

(૨) સાપ્ટેમ્બર મહિનાથી પીળા કરેણના લીલા ફળ ખાવા કોયલ રોજ આવતી. લગભગ ડિસેમ્બર સુધી આ ફળ ખૂબ વિપુલ પ્રમાણમાં હતાં અને નિયમિત રીતે કોયલ ખાવા આવતી. ઓક્ટોબરમાં ટપકીલી નાયજ (Whitespotted Fantail Flycatcher)નાં બચ્ચાં જોવા મળ્યાં.

(૩) હમણાં છેલ્લા ત્રણ દિવસથી (તા. ૨૨-૨-૦૫) ઠંડીનું પ્રમાણ ખૂબ વધ્યું છે. બપોરના સમયે તડકો હોય ત્યારે આંબા ને લીમડા પર ચાર ખેરખટ્ટા (Indian Treepie) ઊડાડાડ કરે છે.

(૪) ત્રણ વર્ષથી મે-જૂન મહિનામાં નીલગિરિના ખૂબ ઊંચા વૃક્ષ પર એક શકરા (Shikra)નો માળો જોવા મળે છે. બચ્ચું આવી જાય પછી જ ધ્યાન ખેંચાય છે. બચ્ચાં માટે ખિસકોલી મારીને માળામાં લઈ જાય છે. ત્યાર પછી આખું વર્ષ દિવસમાં એકાદ વખત તો આસપાસનાં વૃક્ષો પર શકરાને બોલતો સાંભળીએ છીએ અને શોધીએ તો નિરાંતે બેઠેલો દેખાય છે.

(૫) દરરોજ સાંજે કેળ અને હાથીપાનનાં પાંદડાં

પર પાણી છાંટ્યા પછી દરજીડા અને શક્કરખોરા (Purple Subird) (માદા અને નર બંને) આવીને પાંખ ફેલાવી પાંદડા પરના પાણીમાં શરીર ભીજવતાં જોવા મળે છે. કેટલીક વાર પક્ષી જોવા માટે ખાસ મિત્રો આવે તો પાણી છાંટ્યા પછી ભાગ્યે જ પક્ષીઓ નિરાશ કરે!

(૬) સરગવાના ઝાડ પર સફેદ ફૂલ આ મહિનામાં (કયા? -સં.) વિપુલ પ્રમાણમાં છે. અવારનવાર બે શોભીગી (Common Iora) ત્યાં જોવા મળે છે.

(૭) રોજ આંગણાંમાં જુવાર કે બીજું ચણ નાંખતાં ફક્ત કબૂતર જ ખાય છે. બાકીનાં પક્ષીઓ નાની મોટી જીવાત જ ખાતાં દેખાય છે.

વડોદરાની આસપાસનાં સ્થળો પર કરેલ અવલોકનો

(૧) ૨૬-૬-૦૪ના રોજ વડોદરામાં આવેલ રાજમહેલના આંબાવાડિયામાં ચાતક (Piedcrested Cuckoo) જોવા મળ્યું.

(૨) ૪-૭-૦૪ના રોજ સોખડા ગામ પાસે આવેલ યોગી ફાર્મ નજીક ૮ થી ૧૦ બપૈયા (Common Hawk Cuckoo) જોવા મળ્યા.

(૩) ૨૪-૧૦-૦૪ના રોજ સિંધરોટ પાસે ખેતરમાં આંબાના ઝાડ પર નાયજ (Whitebrowed Fantail Flycatcher) જોવા મળી.

(૪) આ શિયાળામાં ડભોઈ નજીક વઢવાણના તળાવની ત્રણ રવિવારે મુલાકાત લીધી. ૯-૧-૦૫ના રોજ વઢવાણ તળાવ પર ગયા. ગામમાં બે તળાવ છે. નાનું તળાવ ગામમાં વસ્તી છે ત્યાં, કપડાં વગેરે ધોવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. અહીં, રણગોધલા (Indian Courser), ગજપાઉં (Blackwinged Stilt), શ્વેતપંખ જળમાંજર (Pheasant-tailed Jacana), નાની તુતવારી (Common Sandpiper), ભગતડું (Coot), સીંગપર (Pintail), નાનો કાજિયો (Little Cormorant) જોવા મળ્યાં. મોટું તળાવ સિંચાઈનું છે. ત્યાં પિયાસણ (Wigeon) તથા કારચિયા (Pochard) જોયા. આ ઉપરાંત ભગતડાં (Coot) પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતા.

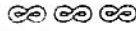
આ પછી ૨૩-૧-૦૫ના રોજ પણ વઢવાણમાં

કારચિયા જોવા મળ્યાં. ૬-૨-૦૫ના રોજ વઢવાણમાં એક પણ કારચિયા જોવા મળ્યા નહીં.

પાણીનાં પક્ષીઓ ઉપરાંત વઢવાણમાં ચાપ (Indian Roller), કપાસી (Blackwinged Kite), ભોંયકલી (Blackbellied Finch Lark), ઘંટીટાંકણો (Hoopoe), પીતશિર પીળકિયો (Yellow Wagtail) જોવા મળ્યાં.

દિવાલી ઘેલાણી

એચ બ્લોક, તારાભાગ કોલોની, પોલીટેકનીક કેમ્પસ, ફતેગંજ, વડોદરા-૨

છારી ઢંઢ અને શિકારી પક્ષીઓ

છારી ઢંઢની તા. ૧૩-૧-૦૫, ૬-૨-૦૫, ૧૩-૨-૦૫ તથા ૧૭-૨-૦૫ની મુલાકાત વખતે નીચેનાં શિકારી પક્ષીઓ જોયેલ. છારી ઢંઢ હાલ તદ્દન સૂકો છે. પરંતુ અહીં હજારોની સંખ્યામાં બંદરો (Bandicoot) છે, જે આરોગવા અનેક શિકારી પક્ષીઓનું આગમન થયેલ છે.

પક્ષીનું નામ	તારીખ	સંખ્યા
પરદેશી સુમ્મસ (Steppe Eagle)	૧૩-૧-૦૫	૫૦
	૬-૨-૦૫	૪૦
	૧૩-૨-૦૫	૫૦
	૧૭-૨-૦૫	૫૦
શિયાળુ ટીસો (Longlegged Buzzard)	૧૩-૧-૦૫	૩
	૬-૨-૦૫	૧૫
	૧૩-૨-૦૫	૫
	૧૭-૨-૦૫	૫
ઉજળી પટ્ટાઈ (Pale Harrier)	૧૩-૧-૦૫	૧
લરજ (Kestrel)	૧૭-૨-૦૫	૧
પહાડી ગીધ (Griffon Vulture)	૧૩-૧-૦૫	૧

અહીં ૬-૨-૦૫, ૧૩-૨-૦૫ તથા ૧૭-૧-૦૫ના રોજ પરદેશી બાવળ પર ધોળવા સુમ્મસ (Tawny Eagle)નો માળો જોયેલ. આ માળા પર આ પક્ષીની જોડી નજરે પડેલ. માળામાં શું હતું તે ખ્યાલ ન આવેલ.

૨૦૦૫ની જળચર પક્ષીગણતરી વખતે જોવા મળેલ મહત્વનાં જળચર પક્ષીઓની નોંધ :

પક્ષીનું નામ	તારીખ	સ્થળ	સંખ્યા
ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork)	૨૬-૧૨-૦૪	વિજયસાગર ડેમ તા. માંડવી	૧૦
	૯-૧-૦૫	--" --	૩
કાળીડોક ઢોંક (Blacknecked Stork)	૯-૧-૦૫	ગંગાનાળ તા. માંડવી	૩
	૯-૧-૦૫	વિજયસાગર ડેમ	૨
રૂપેરી પેણ (Dalmatian Pelican)	૯-૧-૦૫	--"	૪
ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican)	૨૧-૧-૦૫	રૂદ્રમાતા ડેમ તા. ભુજ	૩
	૨૩-૧-૦૫	ટપ્પર ડેમ તા. અંજર	૩૦૦
	૯-૧-૦૫	ટોપણસર તળાવ, માંડવી	૫૫
કરકરા (Demoiselle Crane)	૯-૧-૦૫	વિજયસાગર ડેમ	૭૦
	૨૩-૧-૦૫	ટપ્પર ડેમ	૧૨૫
મોટાં હંજ (Greater Flamingo)	૨૩-૧-૦૫	ભદ્રેશ્વર નાળ	૧૦૦+
વાધોમડી (Slenderbilled Gull)	૨૩-૧-૦૫	નકટી નાળ, તા. ગાંધીધામ	૧૫
મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Greatcrested Grebe)	૨૩-૧-૦૫	ટપ્પર ડેમ	૮
ધોળીઆંખ કારચિયા (White-eyed Pochard)	૨૬-૧-૦૫	સિણાય ડેમ તા. વાલાખવાસ તળાવ	૫
		ભુજ	૨
ગીરજા બતક (Cotton Teal)	૨૬-૧-૦૫	ખત્રી તળાવ	૩
ભગવી સુરખાબ (Ruddy Shelduck)	૨૩-૧-૦૫	નકટી નાળ	૨
અબલખ (Oystercatcher)	૨૩-૧-૦૫	ભદ્રેશ્વર તળાવ	૬૦
રાતાપગ (Common Redshank)	૨૩-૧-૦૫	--" --	૧૦૦
દરિયાઈ તુતવારી (Terek's Sandpiper)	૨૩-૧-૦૫	--" --	૩
દરિયાઈ કીચડિયો (Sanderling)	૨૩-૧-૦૫	--" --	૨
કાળીપીઠ કીચડિયો (Dunlin)	૨૩-૧-૦૫	--" --	૨૦

અલભ્ય એવું તુરૂમ્તી

તા. ૨૧-૧૧-૦૪ના રોજ લાલા-જખો વચ્ચે (તા.અબડાસા) તથા તા. ૧૯-૨-૯૫ના રોજ પોલાડિયા ગામે (તા. માંડવી) એક તુરૂમ્તી (Redheaded Merlin) જોયેલ. આ પક્ષી હવે કચ્છમાં ઓછું જોવા મળે છે.

લોટણ હોલાની નોંધપાત્ર સંખ્યા

તા. ૨૧-૧-૦૫ના રોજ ભુજ તાલુકાના દેવીસર તળાવ પર પક્ષીનિરીક્ષણ કરતાં, ૨૫ લોટણ હોલા (Red Turtle Dove) નું ટોળું આવ્યું. આટલી મોટી સંખ્યામાં એકી સાથે આ પક્ષીઓ લાંબા સમય બાદ જોયા. મારી સાથે ત્રિલોચન છાયા અને સુબોધ હાથી હતા.

મસ્કતી લટોરાની નોંધ

નખત્રાણા તાલુકાની ફુલાય રખાલમાં, ભારતમાં પણ અલભ્ય એવા મસ્કતી લટોરા (Grey Hypocoleus) નીચે પ્રમાણે જોવા મળ્યા.

તા. ૬-૨-૦૫	૧૫
તા. ૧૩-૨-૦૫	૨૦
તા. ૧૭-૨-૦૫	૧૦

આ પક્ષી જોવા આંતરરાષ્ટ્રીય પક્ષીનિરીક્ષકો પણ આવે છે. તા. ૧૩-૨-૦૫ના રોજ મારી સાથે ડેન્માર્કના 'વિશ્વ વન્યજીવન નિધિ' સંસ્થાના સોરેનસેન પણ જોડાયેલ, જેમણે આ પક્ષી છંદગીમાં પ્રથમ વખત જોયેલ. આ પક્ષી પીલુના ઝાડ પર તેનાં કાચાં ફળ આરોગતાં નજરે પડેલ.

નીલશિર બતક

તા. ૬-૨-૦૫ના રોજ ભીમસર ઝીલ, તા. નખત્રાણાની મુલાકાત વખતે અલભ્ય એવી ૬ નીલશિર બતક (Mallard) જોઈ. મારી સાથે ઈબ્રાહીમ દરવાડિયા હતા.

પીલુનાં ફળ ખાતો કાગડો

તા. ૧૩-૧-૦૫ના રોજ છારી ઢંઢ પર આવેલાં પીલુનાં ઝાડ પર ૧૦-૧૫ કાગડા (House Crow) તેના ફળ ખાતા નજરે પડેલ. સર્વ કાગડા ફળ ખાવામાં મગ્ન હતા. મારી સાથે જુગલકિશોર તિવારી હતા.

ચેતવાની નોંધપાત્ર સંખ્યા

તા. ૨૫-૩-૦૫ના રોજ દહીસરના ગામતળાવ (તા. ભુજ)માં ૭૦ ચેતવા (Garganey) જોયેલ. આ પક્ષીઓ વળતા પ્રવાસમાં હોય તેમ લાગ્યું. આ બતકો ઉનાળુ પોશાકમાં હતી. મારી સાથે નવીન બાપટ તથા અચિન પોમલ હતા.

શાંતિલાલ વજુ

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ ૩૭૦૦૨૦

માણસોની અવરજવર વચ્ચે તેતરનો માળો

અમારી સોસાયટી 'વિશ્રુત પાર્ક', ખેતરોને અડીને આવેલી છે. ખેતરોમાંથી કાયમ તેતરને ભુલંદ અવાજે બોલતાં સાંભળી શકાય છે. ઘણી વાર તે સોસાયટીના મકાનો પર પણ બેસીને બોલતાં સંભળાય - જોઈ શકાય છે. ક્યારેક સોસાયટીમાં ચણવા પણ આવી ચઢે છે. અમારી સોસાયટી ખેતરોની નજીક હોવાથી ઘણાં બધાં પક્ષીઓ નિયમિત આવે છે.

માર્ચ ૨૦૦૫ના પહેલા અઠવાડિયામાં છોકરાઓ ક્રિકેટ રમતાં દડો, મકાનની દિવાલને અડીને ઉગાડેલી બારમાસીના એક નાનકડા (આશરે ૨x ૪ ફૂટ) ક્યારામાં જતા અચાનક તેતર ઊડ્યું. આવું સતત બેત્રણ દિવસ થતાં છોકરાઓએ જોયું તો, દિવાલને અડીને બારમાસીના છોડ વચ્ચે બનાવેલ માળામાં સફેદ રંગનાં સાત ઈંડાં હતાં. માળાના સ્થળની પસંદગી પહેલી નજરે ખોટી લાગે કારણ કે, માણસોની સતત અવરજવર વચ્ચે, સોસાયટીની વચ્ચોવચ્ચ એકદમ ચોખ્ખા (ઝાડી ઝાંખરા કે ઘાસ વગરના) રોડની બાજુ પર આવેલ ફૂલછોડના નાનકડા ક્યારામાં માળો બનાવેલ હતો. બિલાડી દરરોજ રાત્રે ફૂલછોડ ફંફોળતી હોય છે. હવે તો બાળકોએ પણ વારંવાર ઈંડાં જોવાનું શરૂ કરી દીધું હતું. અચાનક તા. ૫-૬ માર્ચના રોજ માળામાંથી છ ઈંડાં ગાયબ હતાં. માત્ર એક ઈંડું અને થોડાં કોચલાં પડ્યાં હતાં. જેની ધાસ્તી હતી તે જ થઈને રહ્યું. ત્યાર બાદ, તેતર ફરી દેખાયું નથી. થોડા દિવસ પછી છેલ્લું ઈંડું પણ ગાયબ થઈ ગયું.

અમારી સોસાયટીમાં ફૂલછોડમાં શક્કરખોરો, તેના

ફૂલમાં દેવર, તેમજ ઈલેક્ટ્રીક બોક્સમાં દેવચકલી નિયમિત-પણે ઈંડાં મુકે છે. પરંતુ દર વખતે બિલાડીનો ભોગ બને છે.

રબારિકા ખાતે મોરગંદમ (Crested Bunting)

મારા ભાઈ (નરેન્દ્ર રાંક)એ એપ્રિલ, ૨૦૦૪માં રબારિકા (જિ. અમરેલી) ખાતે ચકલીથી સહેજ મોટા એવા, શંકુ આકારની કલગી અને કેસરી પાંખોવાળા કાળા પક્ષીની

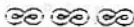

મોરગંદમ (નર)
કદ : ૧૭ સે.મિ.

એક જોડ જોવાની વાત કરી. મારા અનુમાન મુજબ મોરગંદમ હોવું જોઈએ. મેં આ પક્ષીને અગાઉ ફેણાઈના ડુંગર (તા. બોડેલી, જિ. વડોદરા) પર જોયેલ, જેની નોંધ 'વિહંગ'માં પ્રકાશિત થયેલ છે. જસદણના શ્રી ધનશ્યામભાઈ જેબલીયાએ મને એકાદ વર્ષ પહેલા કદાચ હિંગોળગઢ ખાતે જોયું હોવાનું જણાવ્યું હતું. 'ગ્રીમેટ' તેમજ 'કેન્ઝમીર્જક'ના પુસ્તકમાં તેનો વ્યાપ સૌરાષ્ટ્રમાં ગીર પૂરતો મર્યાદિત પણ પ્રજનન કરતાં સ્થાનિક પક્ષી (breeding resident) તરીકે દર્શાવેલ છે, જ્યારે 'વીડ વગડાના પંખી'માં લે. લાલસિંહજીએ ગીરમાં ક્વચિત્ દેખાતો પણ પ્રજનન કરતો દેખાડેલ નથી. મારા ભાઈના જણાવ્યા મુજબ મોરગંદમ ફરી એપ્રિલ ૨૦૦૫માં દેખાયું. આ વખતે જોડમાં નહિ પણ એકલું હતું.

ડૉ. ડી. એન. રાંક

૩/૫, વિશ્વત પાર્ક, જીતોડિયો રોડ, આણંદ ૩૮૮૦૦૧

પીપળી પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૭-૨-૦૫ના રોજ હું, શ્રી ઈન્દ્રભાઈ ગઢવી, મા. વિશુભા રાઓલ, શ્રી દુષ્યંતસિંહ ઝાલા જઈ રહ્યા હતા ત્યારે, પીપળીથી ૨ કિ.મી. દૂર ભાવનગર તરફ, રસ્તાના કાંઠે ભરાયેલ પાણીમાં પક્ષીનિરીક્ષણ કર્યું તેમજ ફિલ્મ પણ મા. વિશુભાએ લીધી, જેમાં પક્ષીઓ નીચે મુજબ હતાં. સફેદ ઢોંક (White Stork) ૧૨, પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) ૫૦, ધોળીડોક ઢોંક (Whitenecked Stork) ૨, નડી બગલો (Purple Heron) ૨, નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen) ૩, જલમુરઘી (Common Moorhen) ૨, મોટો કાળો ગુમ્મસ (Greater Spotted Eagle) ૫, ધોળી કાંકણસાર (White Ibis) ૧૦, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) ૫, કાણી બગલી (Pond Heron) ૧૫, ખલિલી (Curlew) ૧, ગુલાબી પેણ (White Pelican) ૫૦+.

ભાર્ગવ ભટ્ટ

૭૨, વૃંદાવન સોસાયટી, વાઘાવાડી રોડ, ભાવનગર-૨

ટપુસિયા (White-throated Munia) નો સંતુલિત માળો

ગુજરાતમાં પક્ષીનિરીક્ષણ પ્રવૃત્તિના પાયાના કાર્યકર એવા પક્ષીનિરીક્ષણ મંડળ, રાજકોટના સભ્ય શ્રી કિશોરભાઈ ગોહિલના પ્રશિલ પાર્કના રહેઠાણની, ઓકટોબર, ૦૪ની મુલાકાત દરમિયાન તેમણે હાથમાં ટોચે લઈ કહ્યું, “ચાલો તમને કંઈક બતાવું.” તેમણે મને અને શ્રી લાલસિંહભાઈને બહારથી તેમના શયનખંડની બારીમાં રચાયેલ સૂકા જાડા ઘાસનો ટપુસિયાનો માળો બતાવ્યો. આ માળો અમે ઉપર જઈને જોયો તો, તે બારીના એક જ સળિયા પર પડદાના આધારે સમતોલિત રચાયેલ હતો. નીચે ફળિયામાં એક નાનું સફેદ ઈંડું મળતા અને રૂમમાં તણખલા ખરતાં તેમને માળો હોવાની જાણ થઈ. ત્યાર બાદ તેમણે બારી 'ફીક્સ' કરી, પડદો બિલકુલ હાલે નહીં, તે રીતે 'ક્લીપ' ભરાવી માળાનું જતન કર્યું અને તેમાં ચાર ઈંડાં મુકાણાં.

'મુનિયા' સામાન્ય રીતે કાંટાળી ઝાડી પર પ ફૂટની

ઊર્જાના ઝોન માળા બનાવે છે. અથવા સુધરીના જૂના માળાનો ઉપયોગ પણ કરે છે. હુ વ્હિસલરની 'પોપ્યુલર ડેન્ડ્રોલોજી ઓફ ઈન્ડિયન બર્ડ્સ'માં તેના માળાને સામૂહિક શયનખંડ (dormitory) તરીકે નવાજી એક કરતાં વધુ માદાઓએ એક જ માળામાં ૨૫ ઈંડાં મૂકેલા હોવાનું તેમણે નોંધેલ - જણાવેલ છે. મેં, શ્રી કિશોરભાઈને મા-બાપ, બચ્ચાને ખવડાવવાનું શરૂ કરે તેની ફોટોગ્રાફી કરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. થોડા દિવસો બાદ સંપર્ક કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે, માળામાં બચ્ચાં છે પરંતુ મા-બાપ ખવડાવવા આવે ત્યારે કોઈ અવાજ કરતાં નથી. સંદર્ભમાંથી જાણ્યું તો, મુનિયા તેનાં બચ્ચાંને જીવાતને બદલે અર્ધપાચન થયેલ ખોરાકનું પ્રવાહી ચાંચથી ખવરાવે છે. ત્યાર બાદ તેમાંથી બચ્ચાં ઊછરી ઊડી પણ ગયાં. આવા સંતુલિત માળામાં અંદર સીધા પ્રવેશતાં તથા બહાર નીકળતી વેળાએ માળાને સહેજ પણ વિચલિત કર્યા વગર ઊડવાની કુશળતા પર આશ્ચર્ય થયું.

ચિબરી (Spotted Owlet) નું કૌશલ્ય

ઓકટોબર માસની સંધ્યાએ રાજકોટના સદર વિસ્તારમાંથી પસાર થતાં, ઉપર તાર પર ચિબરીને ઝળુંબતી અને તરત પાસેના લીમડા પર બેસતી જોઈ હું ઊભો રહ્યો. તાર પર નાનું વાયર જેવું હલબલતું હતું. ત્યાં ફરી ચિબરી ઊડી ઉપરથી 'હોવરીંગ' કરી તેને પંજાથી પકડવાની કોશિશ કરી ફરી ઝાડ પર બેઠી. હવે આશ્ચર્ય સાથે નિહાળ્યું કે તે હલબલતી વસ્તુને પકડવા ઊંધી થઈ હોવરીંગ કરતી, ફરી ઝાડ પર બેસી ઊડી ગઈ. આમાં ચિબરીના ઉડાનકૌશલ્યની જાણ થઈ.

રાજકોટનાં નવા આગંતુકો

(અ) તા. ૨૫-૪-૦૪ના રોજ આજી-૨ બંધની નીચે નહેર પરના તાર પર ૪-૫ નાનાં તારોડિયા (Indian Cliff Swallow) પ્રથમ વાર રાજકોટમાં જોયા.

(બ) ઓગસ્ટ '૦૪માં ન્યારી-૧ બંધ ઉપર પ્રથમ વાર, લાલભાલ ફૂટકી (Rufousfronted Wren Warbler)ને માળો બનાવતા જોઈ, તેમજ અન્ય ચાર પણ જોઈ. તેની જમીન પર બે પગે ફૂદકા મારી ચાલવાની ખાસિયત પણ નોંધી.

(ક) તા. ૨૭-૯-૦૪ના રોજ ખિરસરા વીડી જવાના રસ્તે તાર પર, ૭ મોટા પતરંગા (Bluecheeked Bee-eater) તેમજ તા. ૨૪-૧૦-૦૪ના રોજ ૮ મોટા પતરંગા, લાલપરી જળાશયે તેમના જુદા જ અવાજ સાથે નિહાળ્યા.

અશોક મશરૂ

એ-૭, આલાપ હેરીટેજ, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ

અમરેલી જિલ્લામાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨જી ઓક્ટોબર, ૦૪ ગાંધી જયંતિ અને તા. ૩-૧૦-૦૪ રવિવાર બંને દિવસો અમે પક્ષીનિરીક્ષણ કાર્યને સમર્પિત કર્યા, તેની નોંધ નીચે મુજબ છે.

તા. ૨-૧૦-૦૪ : વિક્ટર મીઠાનાં અગરો, સમય : સવારના ૯-૩૦ થી ૧૨-૦૦

મોટાં હંજ પર ૨૦+ (Greater Flamingo) (આખું વરસ જોવા મળે છે - માળા બાંધતા નથી), કાળાપગ કીચડિયો (Little Stint) ૨૫+, ભુલામણી ઢોંગીલી (Kentish Plover) ૩૦+, નાની ખલિલી (Whimbrel) ૪, ખલિલી (The Curlew) ૬, રાતાપગ (Common Redshank) ૧૬, તુતવારી (Common Sandpiper) ૮, નાના ગરેરા (Bartailed Godwit) ૪, નાની વાબગલી (Little Tern) ૨૦+, અબલખ (Oystercatcher) ૨ (આખું વરસ જોવા મળ્યાં), તારપૂંજ તારોડિયા (Wiretailed Swallow) - ઊડતાં ૪, નાનો કલકલિયો (Common Kingfisher) ૧.

તા. ૩-૧૦-૦૪ : સાકરિયા તળાવ/પીપાવાવ તળાવ, સમય : ૧૦-૧૫ થી ૧૨-૩૦

મારા રહેઠાણ (વિક્ટર)થી ૫૫૦ મીટર દૂર પીપાવાવ તળાવ છે. ત્યાં મારા સાથી મિત્ર મંગાભાઈ સાથે પહોંચ્યો. તળાવ, પક્ષીઓ માટે અનુકૂળ નથી, કારણ કે તેના કાંઠા છીછરા નથી. 'હાઈવે' માટે જોઈતી માટી ખોદવાને લીધે કૃત્રિમ તળાવ બનેલ છે. છતાં, જતાં આવતાં નજર નાખીએ. પક્ષીઓમાં ઢોરબગલા (Cattle Egret), કાણી બગલી (Pond Heron) તથા સફેદછાતી કલકલિયો Whitebreasted Kingfisher) જોવા મળ્યાં. તળાવમાં ફક્ત એક જ પક્ષી તરતું હતું. દૂરથી નાની ડુબકી (Little Grebe) લાગી. પરંતુ આશરે ૧૦૦ મીટર દૂરથી પણ તેનાં

છાતી, ગળું તથા પાંખનો સફેદ રંગ છૂપો ન રહ્યો, આથી નજીક જઈને ખાતરી કરી. બાયનોક્યુલર વડે જોતાં, ચાંચ, પીઠ, માથું, ગરદન કાળાં, ટૂંકી ચાંચ, ગળું, છાતી, પડખાં સફેદ એમ નિરીક્ષણ કર્યું. સાથમાં પુસ્તક 'પાણીના સંગ્રામી' લાલસિંહ રાઓલ તથા 'પોકેટ બુક ઓફ બર્ડ્સ ઓફ ઈન્ડિયન સબકન્ટીનેન્ટ' ગ્રીમીટ ઈન્સ્કીપ માં સરખાવતા તે પક્ષી, શિયાળુ નાની ડૂબકી (Blacknecked Grebe) હતું. અમારો આનંદ અવર્ણનીય હતો, કારણ કે અમારા વિસ્તારમાં મેં તે પ્રથમ વાર જોયું. ત્યાર બાદ સાકરિયા હનુમાન તળાવે નીચે મુજબનાં પક્ષીઓ નોંધ્યા :

ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck) ૧૮+,
ભગતડાં (Coot) ૨૦, નાનો કાજિયો (Little Cormorant) ૨, કરકરા (Demoiselle Crane) ૨૦૦+, બદામી રણગોધલો (Indian Courser) ૩ (ખેતરમાં), કોમન સ્ટોન ચાટ ૩, ચાસ (Indian Roller) ૧૨+, ગયણો (Shoveller) ૮, લુહાર (Gadwall) ૪, મત્સ્યગરૂડ (Pallas's Fishing Eagle) ૧ (ઊડતો) (ગયા વર્ષે પણ અહીં જ નોંધાયેલો), કાબરો કલકલિયો (Pied Kingfisher) ૧.

પ્રવીણ એચ. ગોહિલ

મુ.વિક્ટર, તા.રાજુલા, જિ. અમરેલી

ફ્લેમીંગો

તા. ૧૨-૫-૦૫ના રોજ સરખેજમાં ૩૨૫ જેટલાં મોટાં હંજ (Greater Flamingo) અને ૩૦ જેટલાં નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) જોયાં.

કાર્તિક શાસ્ત્રી

અશોકવાડી, પંચવટી, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૬

ઢોર બગલાની માળાવસાહતો

પાંચ વર્ષ બાદ અને પહેલા કોઈ વખત ન થયેલી એવી મોટી, ઢોર બગલાની (Cattle Egret - *Bubulcus ibis*) વસાહત મારા ઘરઆંગણે (ઝેનાબાદ, વાયા પાટડી) જામી છે. તેમના અનોખા ઘોડક અવાજે ગૂંજવા માંડ્યા છે. આશરે એક મહિના પહેલા પાંચ સાત જોડી જોવા મળતી

હતી જે વધીને આજે બસો થઈ ગઈ છે. ઘરની આસપાસનાં અન્ય મકાનોનાં નળિયા શ્વેત થઈ ગયા છે અને તેની તીવ્ર ગંધથી અમે ટેવાવા માંડ્યા છીએ. મારું મકાન તળાવ પાસે છે. વળી ગામમાં અન્ય કોઈ સ્થળે મોટાં વૃક્ષો નથી. મારા 'કંપાઉન્ડ'માં લીમડા, પીલુ (*Salvadora persica*), દેશી બાવળ, પીપળનાં મોટાં વૃક્ષો છે, જેનો વસાહત માટે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. 'કંપાઉન્ડ'માં લગભગ ૪૦ વૃક્ષો છે, પણ તે પૈકી ૧૪ વૃક્ષોનો વસાહત માટે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. તેમાંનાં છ દેશી બાવળ ઉપર ૧૦૦થી વધારે માળા બાંધવામાં આવ્યા છે. આ વૃક્ષો ઉપર માળા બાંધવા માટે શરૂઆતથી તીવ્ર હરિકાઈ રહેલ છે. અર્થાત્ માળા બાંધવા માટે આ વૃક્ષોની પ્રથમ પસંદગી જણાય છે. માળા, નાની-મોટી સૂકી કાંટાની ડાળીઓથી બનાવવામાં આવેલ છે. દરેક માળામાં એક અથવા બે આકર્ષક એવાં હલકા મેલા સફેદ (Offwhite) રંગનાં ઈંડાં છે. બધા માળામાં ઈંડાંસેવનનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે. હજુ કોઈ માળામાં બચ્ચાં દેખાતાં નથી. પુષ્પ પક્ષીઓનું આવાગમન પણ મર્યાદિત છે. દરરોજ સાંજના પક્ષીઓની સંખ્યામાં ઘણો વધારો જણાય છે. પૂર્વ તરફથી ઓછીવતી સંખ્યામાં પક્ષીઓ આવતા દેખાય છે. શું તે આ વસાહતનો ભાગ છે કે ફક્ત રાતવાસા માટે ટોળાની સંખ્યાનો લાભ લેવા આવે છે? તા. ૧૪-૭-૨૦૦૫થી આઠ-દસ નાના કાજિયા (Little Cormorant *Phalacrocorax niger*) પણ સાંજના દેખાય છે. તેઓ ફક્ત રાતવાસા માટે આવતા હશે એવું લાગે છે. પાંચ વર્ષ પહેલાની વસાહતમાં રાત બગલાઓ (*Black crowned Night Heron Nycticorax nycticorax*) એ પણ ભાગ લીધો હતો જે આજે દેખાતા નથી.

હવે સ્થાનિક કાગડાઓએ માળાનાં ઈંડાં ઉપર તેમના પ્રહારો શરૂ કરેલ છે. ઈંડાંસેવન કરતાં પક્ષીઓ તેઓનાં ઈંડાંના બચાવ માટે પ્રયત્નો કરે છે અને જેના કારણે માળામાંનાં ઈંડાં નીચે પડી જાય છે. જે ૧૫-૨૦ ફૂટની ઊંચાઈને કારણે તૂટી જાય છે. એક વાર મેં જોયું કે, આવું એક ઈંડું નીચે પડ્યું પણ વચ્ચેની ડાળીઓને કારણે તૂટ્યું નહિ. થોડી જ ક્ષણોમાં એક પક્ષી નીચે આવી આ ઈંડું તેની ચાંચમાં ઊઠાવી લઈ ગયું. પણ તે માળામાં લઈ ગયું કે નહિ, તે હું જોઈ શક્યો નહીં. ઢોર બગલાની આ વસાહતો મારા

માટે એક અનોખો અનુભવ હતો.

ઝૈનાબાદથી ઉત્તર તરફ ૬ કિ.મી. દૂર આવેલ વિસાવડી ગામથી વડગામ તરફ જતી સડક ઉપર આશરે ૩ કિ.મી. ઉપર એક નાની તળાવડી છે. તેની અંદર તથા કાંઠા ઉપર ઘણાં દેશી બાવળોનાં વૃક્ષો છે. ગત સને ૨૦૦૪ના ચોમાસા દરમિયાન તેના ઉપર ઢોર બગલા, નાના કાજિયા, રાત બગલા તથા નાના ધોળા બગલા (Little Egret, *Egretta garzetta*)ની મોટી વસાહત હતી. આ વર્ષે ત્યાં ફક્ત ત્રણ ઢોર બગલાના માળા છે.

આ વર્ષે ખારાઘોડા ખાતે આવેલ 'ધી પાયોનીયર મેગ્નેશિયા વર્ફ્સ'ના કંપાઉન્ડમાં લીમડા, પેલ્ટાફોરમ તથા સુબાવળ ઉપર મોટી સંખ્યામાં ઢોર બગલાની વસાહત છે, જેમાં આશરે ૧૦૦-૧૫૦ માળા છે.

વિરમગામમાં આવેલ કતલખાના બહારના ઢગલાઓ ઉપર મેં મોટી સંખ્યામાં ઢોરબગલા, તેમાં રહી ગયેલા પશુઓનાં માંસના કટકા વીણતા જોયાં છે. ગીધ જે આં સફાઈ કામ કરતા તે લુપ્ત થઈ ગયા છે. તો શું તેઓની 'સફાઈ કામદાર' તરીકેની ભૂમિકા આ ઢોર બગલાઓએ સંભાળી લીધી છે? મનુષ્યએ જાણ્યે-અજાણ્યે ઊભા કરેલા સંકટોનો પ્રકૃતિ પાસે કોઈને કોઈ વિકલ્પ જરૂર હોય છે. શું જરૂરી ખોરાક સરળતાથી મળી રહેવાને કારણે ઢોર બગલાની સંખ્યા વધી રહી છે?

એમ.એસ.મલિક

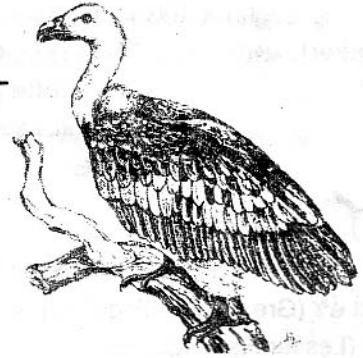
ઝૈનાબાદ, વાયા પાટી ૩૮૨૭૬૫

ગીધ પર જાપતો

દાહોદ જિલ્લામાં છેલ્લા બે-ત્રણ વર્ષો અગાઉ સુધી સહજતાથી જોવા મળતાં ગીધ, સાથે જ દુર્લભ થઈ ગયાં છે. ખૂબ જ દુઃખની લાગણી સાથે લખી રહ્યો છું કે, આખા દાહોદ જિલ્લામાં ફક્ત બે જ ગીધ નોંધાયા છે અને તે બંને ખેરા (Egyptian Vulture) છે.

અજય દેસાઈ, દાહોદ

મેં હમણાં જ અમારા કડી શહેરમાં ગીધનો માળો અને એક બચ્ચું જોયું. આમ તો કડીમાં છૂટા છવાયા ક્યાંક ગીધ જોવા મળી જાય છે, પરંતુ બચ્ચાં સાથેનું ગીધકુટુંબ પહેલી વાર જોયું. ગીધનો માળો લગભગ ૨૫ ફૂટ ઊંચે લીંબડાના ઝાડ પર બાંધેલો છે. બચ્ચું અત્યારે તો ઘણું મોટું થઈ ગયેલ છે. બચ્ચાની આસપાસ નર ગીધ અથવા માદા ગીધ અચૂક હોય છે. મેં આ બચ્ચાની ફોટોગ્રાફી કરેલ છે, જે સાથે મોકલું છું. સાભાર સ્વીકારશો.

દીપક પટેલ

૨૭, ભગીરથ સોસાયટી, એસ.વી.રોડ, કડી ૨૪૦૮૮૦

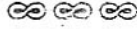
તા. ૩૧-૫-૦૫ના રોજ હું સરકારી વકીલશ્રીને મળીને ગોધરાથી નીકળી બારિઆ મુકામે મીટીંગમાં હાજરી આપવા નીકળેલ હતો. તે સમયે રાણીપુરા મુકામે રસ્તાની ડાબી બાજુ, અંદાજે ૩૦ મીટર અંતરે એક ઢોર (બળદ) મૃત પડેલ. તેની પર ગીધ અને કાગડો વગેરે બેઠેલાં જોતાં હું ત્યાં અડધો કલાક નિરીક્ષણ માટે રોકાયેલ. સૌ પ્રથમ મેં ગીધની ગણતરી કરતાં ૧૮ ગીધ મૃત ઢોર પર બેઠેલાં હતાં. બાકીનાં આકાશમાં ચકરાવા મારતાં નીચે ઊતરવાની તૈયારી કરતાં હતાં. અડધા કલાકના મારા સ્થળ પરના રોકાણ દરમ્યાન મેં

ગિરનારી ગીંદા અને સફેદપીઠ ગીંદા આવતાં જોયેલ. અંતે ૩૨ સફેદપીઠ ગીંદા અને ૪૯ ગિરનારી ગીંદા ગણેલ હતાં. તેમાં અપરિપક્વ સફેદપીઠ ગીંદા ૭ જોવા મળેલ. મીટીંગમાં મને મોડું થતું હોવાથી હું બારિઆ જવા રવાના થયેલ હતો.

સુનીલ કે પુવાર

પરિશ્લેષ્ટ વન અધિકારી, બી/૫૫, સમ્રાટનગર, બામરોલી રોડ, ગોધરા ૩૮૯૦૦૧

ૐ તા. ૧૩-૩-૦૩ : મોરબી ખાતે ગીંદાના માળાના સર્વેમાં ચાલુ વર્ષે ઉપયોગમાં લેવાયેલ ૧૧ માળા પૈકી ૪ માળા કાર્યશીલ જણાયા જેમાં સફેદપીઠ ગીંદા બેઠેલ હતા.

ૐ (અ) તા. ૨૭-૧૧-૦૪ના રોજ મોરબીનાં શક્તિ પ્લોટ, શેઠ સ્કૂલ, રેલવે સ્ટેશન, સબ જેલ, પોલીસ ક્વાર્ટર્સ, લખપીરવાસ જ્યાં સફેદપીઠ ગીંદા હોય છે, ત્યાં સર્વે કરતાં કુલ ૨૮ સફેદપીઠ ગીંદા નોંધ્યા. તેમાંથી ૩ સફેદપીઠ ગીંદા માળા પર બેઠેલ હતાં.

(બ) ૨૦૦૦ની સાલ પછી રાજકોટમાં પ્રથમ વાર તા. ૧૦-૧-૦૫ના રોજ રેસકોર્સ વિસ્તારમાં આકાશમાં ઊડતું ૧ સફેદપીઠ ગીંદા જોયું.

અશોક મશરૂ, રાજકોટ

ૐ પશ્ચિમ કચ્છમાં ગીંદાની નોંધ

૨૦, ૨૧, ૨૨ ઓગષ્ટ, ૨૦૦૪ની અમારી કચ્છની મુલાકાત દરમિયાન અમે ૮૫ સફેદપીઠ ગીંદાની નોંધ કરી, જે અમને મુખ્યત્વે નલિયા વિસ્તાર (અબડાસા તા.)માં જોવા મળ્યાં.

તારીખ	સ્થળ	સંખ્યા	પ્રવૃત્તિ
૨૦-૮-૦૪	કોટડા (રોહા)	૨૩	ચકરાવો લેતાં
	ગઢશીશા મોથડા રોડ		
૨૧-૮-૦૪	કોઠારા	૫૨	૨૮ કોઠારાની સૂકી નદી પર ચકરાવો લેતાં.
	અબડાસા તા.		૨૪ કોઠારા પાસે નદીના સામે કાંઠે, વડ ઉપર બેઠેલાં.
૨૧-૮-૦૪	સુથરી	૪	ચકરાવો લેતાં
	અબડાસા તા.		
૨૨-૮-૦૪	તેરા	૨	તેરાના ત્રણ તળાવો ઉપર ચકરાવો લેતાં
	અબડાસા તા.		

૨૨-૮-૦૪ ચાડવા રખાલ

ભુજ તા.

કુલ ગીંદા

૪ ચાડવા રખાલના

તળાવ ઉપર ચકરાવો લેતાં

૮૫

ડૉ. પીયૂષ પટેલ

એક્સરે ક્લીનીક, અવી આર્કેડ, હાલર રોડ, વલસાડ

ૐ સુરત હવાઈ મથકની પાછળ 'નેચર ક્લબ, સુરત'ના સભ્યોએ નોંધેલ ૩૬ ગીંદા પૈકી ૩૧ સફેદપીઠ ગીંદા (Whitebacked Vulture), ૩ ગિરનારી ગીંદા (Long-billed Vulture) અને ૨ પહાડી કે બદામી ગીંદા (Eurasian Griffon Vulture) હતાં. ભેંસના મરેલા બચ્ચાની મિજબાની લેતો એક કૂતરો, ૩૬ ગીંદાને દૂર રાખતો હતો. ગીંદા આ મિજબાનીનો લ્હાવો મળે તેની તેઓ રાહ જોતાં હતાં.

કૂતરાની મિજબાની બાદ ગીંદાનો વારો આવ્યો, પણ પાંચ જ મિનિટમાં એક બીજા કૂતરાએ આવીને આ ગીંદાને ફરીથી ભગાડી મૂક્યાં. અમારા સ્વયંસેવકોએ કૂતરાને દૂર રાખવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ સ્વયંસેવકો અને ગીંદા બંનેને નિષ્ફળતા મળી. બંને ત્યાંથી ચાલી ગયા. સુરત નજીક અન્ય એક જગ્યાએ પણ કૂતરા દ્વારા ગીંદાને હંમેશા ભગાડી દેવાનું અમે જોયું છે.

અમે નોંધ્યું કે, બે ગીંદા તેમની ડોક નમાવીને બેઠાં હતાં અને એક ગીંદા જમીન ઉપર સપાટ થઈને બેઠું હતું.

વિરલ પ્રજાપતિ

નેચર ક્લબ, સુરત

૪૪ તા.૨૬/૨૭-૩-૦૫ : હું અને મારો વિડિયોગ્રાફર મિત્ર, તા.૨૬ના રોજ હનુમાનગાળા પહોંચ્યા. તા.૨૭ના રોજ સવારે હું દાતણ કરતો કરતો કમ્પાઉન્ડની બહાર લટાર મારતો હતો. તે જ દિવસે ત્યાં ભાનુભાઈ અધ્વર્યુ પણ ગીંધના માળાની તપાસમાં આવેલ. સવારમાં શ્યામશિર કસ્તૂરો (Uresian Blackbird)ની એક જોડી જોવા મળી. તેને વિડિયોમાં રેકોર્ડ પણ કરી. સાથે સફેદપીઠ ગીંધ (Whitebacked Vulture)ના માળા પણ જોવા મળ્યા. (ક્યાં? કેટલાં? -સં.)

તા.૨૭-૩ના રોજ ત્યાંથી પરત ફરતા, તુલસીશ્યામ રેન્જમાં વેજલકોઠા રાઉન્ડ વિસ્તારમાં એક ગિરનારી ગીંધ (Longbilled Vulture) જોવા મળ્યું. તેને પણ વિડિયોમાં રેકોર્ડ કર્યું.

તા.૧૦-૩-૦૫ના રોજ દેવાળા ખીયા વચ્ચે વીડી વિસ્તારમાં ત્રણ ખેરા (Scavenger Vulture) જોવા મળ્યા.

તા.૨૩,૨૪,૨૫-૪-૦૫ : સિંહ ગણતરી વખતે મને સાવરકુંડલા ઝોનમાં ડી.સી.એફ. શ્રી વસાવા સાથે સહાયક તરીકે મુકેલ. જેમાં તા.૨૪-૪-૦૫ના બપોરના ૧૦-૩૦ કલાકે મીતિયાળાના 'વોરાવાળું તળાવ' વિસ્તારમાં એક રાજગીંધ (King Vulture) ઊડતું જોયું.

તા.૨૫-૪-૦૫ના રોજ અમે રાત્રિરોકાણ ધોળીકૂઈ વિસ્તારમાં કરેલ. સવારના લટાર મારતાં, ટેકરી પર એક રાજગીંધ બેઠેલું જોવા મળ્યું. સવારના ઈન્દ્રભાઈ ગઢવી, જેઓ ભાવનગરથી આવેલ તેઓએ પણ જાણ કરેલ કે, અહીં રાજગીંધ છે.

તા.૨૭-૨-૦૫ના રોજ અમારી 'હોર્નબીલ નેચર ક્લબે' દાતાર આરોહણનો કાર્યક્રમ રાખેલ. દાતાર પહોંચ્યા બાદ ઉપરના પહાડના ભાગમાં નીલ કસ્તૂરા (Blue Rock Thrush)ની માદા જોવા મળેલ, જે મેં પ્રથમ વખત જોઈ.

અજીત ભટ્ટ

બસ ડેયોની પાસે, સરદારનગર-૧, ભારદ્વાજ, ધારી ૩૬૫૬૪૦

૪૫ ખેરો (Scavenger Vulture/Egyptian Vulture) કપાયેલી પાંખ સાથે : તા. ૨૫-૧-૦૫ના રોજ ધરના આંગણામાં પ્રથમ વાર એક ખેરો જોયો. તે ઊડી શકતો ન હતો. નજીકથી જોતાં ખ્યાલ આવ્યો કે, તેની એક પાંખ કપાયેલી છે. લગભગ ત્રણ કલાક સુધી એક જ જગ્યાએ

બેસી રહ્યો. આખરે 'એનીમલ હેલ્પલાઈન'ને જણાવી તેઓને સોંપ્યો. શું ખેરો અમદાવાદમાં સામાન્ય ગણાય? (ખેરો અસામાન્ય નથી. શહેરની ફરતે બહારના વિસ્તારોમાં જોવા મળી શકે. સુએજ ફાર્મ પાસે તથા ડાભલા પાંજરાપોળ પાસે મોટી સંખ્યામાં જોવા મળે છે. - સં.)

ભૌમિક શાહ

૪૧, મણિરત્ન-૧, વાસણા, અમદાવાદ

૪૬ તા. ૩૦-૫-૦૫ના રોજ મેં અને ઝોએબ કાઝીએ ૮-૦૦ વાગ્યે કેન્ટોનમેન્ટમાં જમીન પર ૩૦ ગીંધને પાણીના કુંવારામાં નહાતાં જોયા. માત્ર ૧૦૦ ફૂટ પાછળ દિવાલની બીજી બાજુ ર પ્લેન 'એરોડ્રામ' ઉપર હતાં. આની તસવીર કેન્ટોનમેન્ટમાં પરમીશન ન હોવાથી અમે લીધેલ નથી. ત્યાર બાદ, તે જ દિવસે ૮-૪૫ વાગ્યે સાબરમતીના પટમાં ૫૧ ગીંધને પાણી પાસે બેઠેલાં જોયાં. કેમેરા હતો નહીં, પરંતુ તેમને જોવાની મઝા આવી. ૨ કલાકમાં કુલ ૮૧ ગીંધ નોંધ્યા

કાર્તિક શાસ્ત્રી

૪૭ તા.૯/૧૦-૨-૦૫ના રોજ ગીંધના સર્વે માટે બી.એન.એચ.એસ.ના એક ભાઈ, એસ. સર્વાનન, પાટડી તાલુકાના ગામડામાં ગીંધની સંખ્યા ગણવા આવ્યા હતા. હું તેમને બજાણાથી સીધા રણમાં થઈ જેસડા ગામમાં ગયો. જેસડા ગામમાં પણ આશરે ૧૫ વર્ષથી ગીંધની સંખ્યા નથી તેવું ત્યાંના એક વયોવૃદ્ધ દાદાના મુખેથી સાંભળેલું. ત્યાંથી નરાબી ગામમાં ગયા. ત્યાં પ્રાંગણા અભયારણ્યના 'વોચમેન'ને ત્યાં થોડો સમય રોકાઈ, તેમનો ગીંધ વિષેનો અભિપ્રાય લઈ ત્યાંથી વાંછડાબેટ ગયા. ત્યાં ગૌશાળા હોવાથી કદાચ ગાયોનાં મૃત શરીરને ખાવા માટે ગીંધ આવતાં હોય એમ હતું, પણ ત્યાં એક પણ ગીંધ જોવા ન મળ્યું. ત્યાંથી પુંગ બેટ ગયા જે વાંછડા બેટથી આશરે ૨૫ કિ.મી. દૂર છે. ત્યાં પણ ગીંધ જોવા ન મળ્યાં.

મેં, તા. ૨૪-૧-૦૫ના રોજ પ્રાંગણામાં કચ્છ બાયપાસ રોડની બાજુમાં એક જૂના મકાનની દિવાલ પર મરેલી ગાયને ખાઈને પોતાના અંગોની સફાઈ કરી રહેલા ગીંધ જોયાં હતાં, તેમની સંખ્યા લગભગ ૧૧ની હતી.

આ સિવાય તા. ૧૧-૨-૦૫ના રોજ સાવડા, તા.પાટડી, જિ.સુરેન્દ્રનગરના પંચાયતઘરની બાજુમાંથી એક

મોરને કૂતરાએ પકડ્યો હતો. ગામના લોકોએ તેને કૂતરાના મોઢામાંથી છોડાવ્યો, પણ મોર ઘાયલ થયો હોવાથી તે અશક્ત બની ગયો હતો. તરત જ તેને પશુ દવાખાને લઈ ગયો અને સારવાર અપાવી. મોરને પાછો સાવડા ગામે એક સંબંધીને ત્યાં મૂક્યો. તેને ખાવા-પીવાની તમામ સુવિધા ઉપલબ્ધ કરી,

પરંતુ ઊંડો ઘા હોવાથી 'બ્લીડીંગ' વધારે થયું હતું, તેથી મોર બીજા દિવસે સવારે દેવલોક પામ્યો.

નાનજીભાઈ રામાભાઈ મકવાણા

મુ. મીઠાગાઢા, તા. દસાણ-પાટડી, જિ. સુરેન્દ્રનગર ૩૮૨૭૬૫

ૐ સાટે. '૦૪થી મે, '૦૫ દરમ્યાન અમદાવાદ સીટીમાં કરેલ સફેદપીઠ ગીધની સંખ્યા અને માળાની અવલોકન નોંધ

જગ્યા	વૃક્ષ તથા તેની ઊંચાઈ	ગીધની સંખ્યા	માળાની સંખ્યા	બચ્ચાંની સંખ્યા	વિગત	નોંધ
એલ.ડી.કોલેજ	(?) ૭૦ ફૂટ	-	૧	૧	જોવા મળેલ નથી	૨૨-૭-૮૮ના રોજ મેં આ જ વૃક્ષ ઉપર ૩૨ ગીધ જોયા હતાં. ત્યાર બાદ આ ઋતુમાં પ્રથમ ગીધની એક જોડી નોંધી. માળો કર્યો. ડિસે. સુધી ગીધ હતાં. જાન્યુ.માં નિષ્ફળ ગયેલો છે. બચ્ચું નથી. (વિહંગ ગ્રીષ્મ '૦૫- પા. ૧૪)
ઝાંસીની રાણી સર્કલ	લીમડો ૫૫ ફૂટ	-	૩	-	-	આ વર્ષે પ્રથમ વખત સાટે. ૦૪માં ૫ થી ૬ ગીધ બેઠેલાં જોયાં. એક જ વૃક્ષ ઉપર ૫૩ ફૂટ, ૫૦ ફૂટ, અને ૪૦ ફૂટની ઊંચાઈએ માળા હતા. જાન્યુ.માં ગીધ માળા છોડી ગયેલ. ૫૦ ફૂટવાળા માળાનો ઉપયોગ સમડી કરે છે.
આઈ.આઈ.એમ. કેમ્પસ. - ૫૦૨ ડીરેક્ટર મિ. ધોળકિયાના બંગલા પાસે	લીમડો ૫૦ ફૂટ	-	૧	-	-	ફેબ્રુઆરી સુધી માળામાં ગીધ ઈંડું સેવતું હતું. હાલમાં સમડી માળાનો ઉપયોગ કરે છે. માળો નિષ્ફળ ગયો છે.
આઈ.આઈ.એમ. કેમ્પસ - ૫૦૫	લીમડો ૪૫ ફૂટ	૫	૧	૧	૧	આ વર્ષે અહિંયા પ્રથમ વખત માળો બાંધેલ છે. એ જ લીમડા ઉપર થોડે દૂર સમડીનો માળો ચાલુ છે. બચ્ચું ઊડવાની તૈયારીમાં છે. ગયા વર્ષે આ કેમ્પસમાં ૫૦ ગીધ નોંધેલ. આ ઋતુની શરૂઆતમાં ૧૭ ગીધ અને અંતમાં ૫ ગીધ જોવા મળ્યા. આ કેમ્પસમાં ગઈ સાલ સાત માળા હતા. આ સાલ ત્રણ માળા છે. આ કેમ્પસ 'હેબીટેટ લોસ' નથી. એક પણ ડાળી પરમીશન વગર કપાતી નથી. ગઈ સાલ જેવું જ 'એન્વાયર્નમેન્ટ' છે. એપ્રિલ '૦૪, ૨૬ થી ૩૦ તારીખમાં ૫ ગીધ મરી ગયેલ. આ જગ્યાના ૭ થી ૮ ગીધ ઝાંસીના પૂતળા પાસે ગયા હોવા જોઈએ. તંદુરસ્ત પંખી વૃક્ષ ઉપરથી એકદમ પડી જાય છે. માળો કરતું, મેટીંગ કરતું પંખી હંમેશા તંદુરસ્ત જ હોય એવું મારું માનવું છે. પરંતુ એકદમ મરી જવાનું કારણ શોધવું જરૂરી છે.
આઈ.આઈ.એમ. કેમ્પસ - એઆર-૪૦૮	લીમડો ૪૫ ફૂટ	-	૧	૧	૧	આ વર્ષે સૌ પ્રથમ વખત આ માળો નોંધ્યો. જ્યારે આ માળો જોયો ત્યારે માળાની સાઈઝ મને ખૂબ જ નાની લાગી હતી. તા. ૧૫-૪-૦૫ના રોજ બચ્ચું માળામાંથી પડી ગયેલ છે.
શાલીમાર બંગલાની સામે	પીપળો ૮૦ ફૂટ	૧૭	૧	✓	✓	નવેમ્બર, '૦૪માં ગીધને માળો બાંધતા જોયા હતાં. ખૂબ જ ઉપર આશરે ૬૦ ફૂટ ઊંચો માળો છે. માતા પિતા સતત માળાનું, ઈંડાંનું અને ત્યારબાદ બચ્ચાંનું ધ્યાન રાખતાં જોયાં. બીજા ૧૭ ગીધને રાતવાસો કરતાં જોયાં.

ગીધા ખર જામતો

જગ્યા વૃક્ષ તથા ગીધની માળાની બચ્ચાની નીંધ તેની ઊંચાઈ સખ્યા સખ્યા વિગત

શાલીમાર બંગલાની સામે	વૃક્ષ ૫૦ ફૂટ	ગીધની માળાની બચ્ચાની નીંધ ૧	અમદાવાદ શહેરમાં પાણી ઉપર ગીધના માળા પૂજા દોનો છો જોવા મળે છે. આખું વૃક્ષ અને યોગાન ચરકથી ભરાઈ ગયેલ છે.
શાલીમાર બંગલાની સામે	આસોપાલવ ૨૦ ફૂટ	૧ -	માળો એવી રીતે અંદર છે કે ગીધની અવરજવર થવાને લીધે જ ખબર પડે છે અહીં માળો છે. એક જ વખત માળામાં બચ્ચું જોવાનું હતું. ત્યાર બાદ માળા ખાલી જોવા મળ્યો હતો.
ચંદનવાડી બં.નં. ૧૩	?	૧ ૧	અહીં નીંધેલી વૃક્ષ છે. પરંતુ પાછળની સોસાયટીમાંથી માળાં સારી રીતે દેખાતાં છે.
અલના બંગલો	આસોપાલવ ૨૦ ફૂટ	૨ ૧	માળામાં એપ્રિલમાં બચ્ચું હતું. પછી જોયું નથી.
ફીરદોશ સંસ્કૃત સ્કૂલ	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	તા. ૧૩-૩-૦૫ના રોજ હું અને નીરજભાઈએ પ્રથમ વખત માળો જોયો. બચ્ચું ૧૫ દિવસનું હતું, રૂપા પૂમડા જેવું. માતાપિતા અને બચ્ચાને અવગણતા જોવા મળ્યાં. કેન્ટોનમેન્ટ એરિયા હોવાથી નીરજભાઈની સમજાવટથી અંદર જઈ શક્યા.
'કેન્ટોનમેન્ટ', જૂના મકાનની આગળ	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	જૂના મકાનની બાજુમાં એકદમ મોટા લીમડામાં સરસ માળો દેખાતો હતો.
કબ્રસ્તાનની વચ્ચેની બાજુ	લીમડો ૧૦ ફૂટ	૧ ૧	આખો લીમડો ચરકથી ભરેલો છે.
કબ્રસ્તાનની સાઈડમાં	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	લીમડામાં સરખી ઊંચાઈએ બે બાજુ એક એક માળા છે. અંદર જઈને જોવું પડે છે.
શ્રેયસ બંગલો પાછળ	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	ગયા વર્ષે સફળ પ્રજનન. આ વર્ષે ફરી જોવા મળ્યો.
સાબરમતી સ્ટેશન	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	આ માળાનું અવલોકન શરૂઆતથી જ કરાતું હતું.
સ્ટાફ ક્વાર્ટર્સ	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	માળો વૃક્ષની મધ્યમાં ૨૫ ફૂટ જેટલો જ ઊંચો હતો. માળો સરસ હતો પરંતુ નિષ્ફળ ગયો છે.
ઓફીસર્સ ક્વાર્ટર્સ	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	તા. ૮-૪-૦૫ના રોજ સાંજે ૭-૦૦ વાગે એક ગીધ અચાનક ઝાડ ઉપરથી પડી ગયેલ. બહારની કોઈ જ ઈજા ન હતી. ગીધ મરી ગયેલ. બીજા દિવસે મેં અને કુણાલે ડસ્ટબીનમાંથી કાઢી છે. કિલ્લા કુણાલ દ્વારા નાખા વિન નરસેન ત્રણા તેના ફોટા પાડ્યા. આ જૂથ કાંકરિયાથી અહીં આવ્યું હોય તેવું લાગે છે.
બહેરામપુરા	લીમડો ૬૦ ફૂટ	૧ ૧	માળામાં એક ગીધ અને એક બચ્ચું જોવા મળેલ છે. બીજું ગીધ પાસેના લીમડા ઉપર હંમેશા બેઠેલું જોવા મળે છે. છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી ગીધની એક જોડ આ વિસ્તારમાં માળો કરતી જોવા મળે છે. આ માળાનું અવલોકન મેં નવે. ૦૪થી કરેલ છે.
અરુણસોસાયટી પાછળ	આસોપાલવ ૪૦ ફૂટ	૧ ૧	માળાની રચના એવી છે કે નરી આંખે માળો તરત ન દેખાય. વૃક્ષની ટોચ ઉપર પક્ષીની હીલચાલ દેખાય છે. પછી જ માળો છે તેવો ખ્યાલ આવે છે. આ વિસ્તારમાં ગીધ પહેલેથી છે પરંતુ ઓછા

ગીંધ પત્ર જાપતો

જગ્યા વૃક્ષ તથા ગીંધની માળાની બચ્ચાંની નોંધ
તેની ઊંચાઈ સંખ્યા સંખ્યા વિગત

નિહારિકા	આસોપાલવ	૨	૧	થયેલ છે. ગયા વર્ષે સફળ પ્રજનન. આસોપાલવ ઉપર ખૂબ જ ધ્યાનથી જોતા માળો દેખાય છે.
બાવળા	લીમડો	૩	૧	૧૮-૩-૦૫ના રોજ બે ગીંધ ઊડતાં જોયા. વખતોવખતની મુલાકાત. માળો અને બચ્ચું જોયા.
કોચરીયા ગામ	૩૫ ફૂટ			

કાર્તિક ચાસ્ત્રી, અમદાવાદ

ઘાતકી આકર્ષણ!

ગયા પાનખર(fall)માં ટોરન્ટોમાં, ૨૦૦૦ પક્ષીઓ તેમનો લાંબા અંતરનો પ્રવાસ (migration) પૂરો ન કરી શક્યા. ટોરન્ટો શહેરની ગગનચુંબી ઈમારતોની લાઈટો તથા બારીઓએ તેમનો ભોગ લીધો! રાત્રે પક્ષીઓ કૃત્રિમ પ્રકાશથી આકર્ષાઈને આ ઈમારતો તરફ ખેંચાતા હોય છે, જ્યારે સવારે બારીઓમાંના પ્રતિબિંબ (જેવાં કે વૃક્ષો વગેરે)થી ભરમાઈને.

'ફેટલ લાઈટ અવેરનેસ પ્રોગ્રામ' (FLAP)ના પ્રમુખ શ્રી માર્કલ મીસરના સૂચન પ્રમાણે, રાત્રે લાઈટો બંધ રાખી શકાય. તેમણે ઉનાળુ પ્રવાસ (spring migration) વખતે પણ આટલી જ સંખ્યામાં મૃત પક્ષીઓ એકઠાં કર્યા હતાં. ટોરન્ટોના એકસોથી ઉપર ગગનચુંબી ઈમારતોના માલિકો રાત્રિ દરમ્યાન બને તેટલી ઓછી લાઈટો વાપરવા તૈયાર થયા છે.

જો કે, મીસરના કહેવા મુજબ રાત્રિ કરતાં દિવસ દરમ્યાન આ અકસ્માતો વધુ થાય છે. ઝાડની ઊંચાઈ સુધી આવેલી બારીઓમાં પ્રકાશ પ્રતિબિંબિત ન કરે તેવા કાચ નાખીએ તો અકસ્માતની સંખ્યા ઓછી કરી શકાય, પણ આ સદ્ગૃહસ્થો તે માટે મચક આપતાં નથી.

'નેશનલ જોઓફીક'માંથી સાભાર...
સૌજન્ય : યશ છાયા, ઈલીનોય, (યુ.એસ.એ.)
અનુવાદ : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

સાભાર સર્વિંહાર

પ્રશાંત દેસાઈ, વાપી	૫૦૦૦-૦૦	નંદિતા મુનિ, ભાવનગર	૫૦૦-૦૦	નરસિંહભાઈ ભટ્ટ, બોપલ,	
જયોતલ ઠક્કર, અમદાવાદ	૩૦૦૦-૦૦	પરાગ ભગદેવ, ગાંધીનગર	૫૦૦-૦૦	અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦
લલકુમાર ખાચર, રાજકોટ	૧૦૦૧-૦૦	વિપુલ શાહ, જામનગર	૩૦૧-૦૦	નરેન્દ્ર જોર્ટંગિયા, ધારી	૧૦૦-૦૦
અજય દેસાઈ, દાહોદ	૧૦૦૦-૦૦	કિશોરચંદ્ર ત્રિવેદી, રાજકોટ	૩૦૦-૦૦	ડૉ. એસ.સી. વશિષ્ઠ, આણંદ	૧૦૦-૦૦
શબ્દીર મલિક, ઝૈનાબાદ	૧૦૦૦-૦૦	સુભાષભાઈ ગંઢા, જામનગર	૩૦૦-૦૦	મોહિતભાઈ અંધારિયા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
ડૉ. પીયૂષ પટેલ, વલસાડ	૧૦૦૦-૦૦	વી.જી. ઠક્કર, જામનગર	૨૫૦-૦૦	દક્ષેશ મહેતા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
જતીન શાહ, વલસાડ	૧૦૦૦-૦૦	ભારતેન્દુ દવે, ભાવનગર	૨૦૦-૦૦	પુનિત મહેતા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
નવનીતભાઈ ભટ્ટ, ભાવનગર	૭૫૦-૦૦	હેમંત સુધાર, ગાંધીનગર	૨૦૦-૦૦	પ્રહ્લાદ ભાવસાર, વાવોલ, ગાંધીનગર	૧૦૦-૦૦
પર્લ પેકેજીંગ, રાજકોટ	૫૦૧-૦૦	ડૉ. તરૂણ જોશી, નડિયાદ	૨૦૦-૦૦	ભગીરથ મુનિ, ગાંધીનગર	૧૦૦-૦૦
પટેલ પેકેજીંગ, રાજકોટ	૫૦૧-૦૦	જયદેવ ધાધલ, પાટણ	૧૫૦-૦૦	લાલદાસ રાઠોડ, લીમડી	૧૦૦-૦૦
રવિરાજ કોરવર્ડસ, રાજકોટ	૫૦૧-૦૦	પ્રકૃતિજતન પરિવાર, ભાણવડ	૧૫૦-૦૦	અરૂણ જોસેફ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦
વિશાલ લોજીસ્ટીક્સ પ્રા.લિ., રાજકોટ	૫૦૧-૦૦	દર્શનભાઈ પાઠક, ભાવનગર	૧૨૫-૦૦	દિવ્યેશ પટેલ, જામનગર	૧૦૦-૦૦
પરેશ રાવળ, ધરમપુર	૫૦૦-૦૦	ભગવાનજી જાવિયા, વેરાવળ	૧૦૦-૦૦	મેહુલભાઈ ડુડિયા, જામનગર	૧૦૦-૦૦
એફ.ડી. દોમનભાઈ, શાલનપુર	૫૦૦-૦૦	માલા શોધન, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	મનીયા રાજપૂત, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦
ભાનુભાઈ અવધ્યુ, સાવરકુંડલા	૫૦૦-૦૦	ડૉ. અમિત પાઠક, હિંમતનગર	૧૦૦-૦૦		

તા. ૩૦-૫-૦૪ મધ્યુ ડેમ, મોરબીના છીછરા પાણીમાં ૧૦ સારસ નોંધ્યા.

અશોક મશરૂ, રાજકોટ

સારસ મારા મહેમાન

મારા પ્રકૃતિના નિરીક્ષણમાં 'પક્ષીનિરીક્ષણ' વધારે હોય છે, અને એ પણ કલોલની પાસે આવેલા બોરીસણા ગામની સીમમાં કે જ્યાં મારું ખેતર છે, ગાયો છે, અશ્વ છે અને બંકરીનાં બચ્ચાં પણ છે. મારા નાનકડા પુત્રને પણ આ બધું એટલું જ ગમે છે. ચોમાસામાં, એટલે કે લગભગ આઠ મહિના પહેલાં મારા ખેતરમાં ધોધમાર વરસાદમાં એક માદા સારસ આવી અને દરવાજા પાસે ઊભી રહી. એ પછી એનો જોડીદાર નર પણ આવ્યો. બંને પાણીમાં વાંકા વળી કંઈક શોધવા લાગ્યા. મને એમ લાગ્યું કે તેઓ દાણા નાંખવાનો સંકેત કરે છે, એટલે મેં મારા 'એનીમલ કીપર'ની પાસે વાડકામાં જુવાર મંગાવી. વરસાદ તો ચાલુ હતો, એટલે વાડકામાં લાવતાં લાવતાં દાણા ભીના થઈ ગયા. જો કે એ ભીના દાણાય બંને વાડકામાંથી ખાવા માંડ્યાં. ખૂબ હૃદયગમ્ય દૃશ્ય સર્જાયું. તેઓ દાણા ખાતા જાય અને ડોક ઊંચી કરી કરીને એકબીજાને કોલ આપતા જાય. એક તરફ વાદળોનો ગડગડાટ અને બીજી તરફ આ સારસબેલડીના ઊંચા સાદ!! મને એ ખૂબ જ ગમ્યું. એમ થયું કે આવા સમયે 'કેમેરા' પાસે હોય તો કેટલું સારું. ઘેર 'કેમેરા' હતો પણ ઘેરથી લઈને આવું ત્યાં સુધીમાં આ સારસ બેલડી ઊડી જાય તો? એવો ડર હતો, એટલે ત્યાં જ ઊભો રહી જોવા લાગ્યો. મારો 'એનીમલ કીપર' બાજુના ગામનો જ હતો. તેણે મને કહ્યું કે 'સાહેબ સારેહડી (ફીમેલ સારસ)ને પકડી લઉં, તમે કહેતા હો તો.' મેં કહ્યું, "એવું તો આપણે ક્યારેય ન કરી શકીએ, પરંતુ જો એ બંને ખેતરની અંદર તરફ આપણી નજીક આવે તો સારું." 'એનીમલ કીપરે' ફરીથી દાણા મૂક્યા અને ધીમે ધીમે એમને અંદરની તરફ ખેંચી લાવ્યો. એ બંને આવ્યા પણ ખરાં, છેક નજીક આવીને ઊભા રહ્યાં. મેં જીવનમાં પહેલી વખત સારસને આટલાં નજીકથી જોયાં.

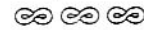
બીજો એક પ્રસંગ આ ઘટનાના ૨૦-૨૧ દિવસ પછી બન્યો.

કલોલ-પલસાણા રોડ પર એક સારસ વચ્ચોવચ્ચ ઊભેલું. હું સ્કૂટર લઈને તેની તદ્દન નજીકથી પસાર થયો, તો પણ એ ઊડ્યું નહીં, એટલે સાઈડમાં સ્કૂટર ઊભું રાખી એની પાસે ગયો. એ જાણે માણસોથી ડરતું જ ન હોય તેમ ઊભું રહ્યું. મને લાગ્યું કે, એ વધારે ઊડી શકતું નથી એટલે પાંખમાં એને કોઈક ઈજા થયેલી હશે, એટલે મારા કુદરતી પશુપક્ષી આશ્રયસ્થાને લઈ ગયો. ત્રણચાર દિવસ મારા ખેતરમાં અને આસપાસ ફર્યા પછી એ ઊડીને જતું રહ્યું. કલોલ 'ફોરેસ્ટ રેન્જ'માં ફોન કર્યો હતો પણ કોઈ આવ્યું નહોતું.

આ સ્થિતિ હોવા છતાં નવાઈની વાત એ છે કે, મારા ખેતરમાં અને એની આસપાસના નજીકના વિસ્તારમાં મોર જોવા મળતા નથી. હા, મોર છે પરંતુ ખાસ કરીને મારા ખેતરવાળા વિસ્તારમાં તો નહીં જ. મોર હોવા જ જોઈએ, એમનું પુરેપુરું 'હેબીટાટ' છે, પરંતુ મોર કેમ નથી એ એક વિચિત્ર બાબત છે.

સંદીપ બ્રહ્મભટ્ટ

૨૧/૬ બી ગોપાલનગર, પંચવટી વિસ્તાર, કલોલ-૩૮૨૭૨૧

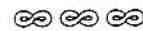

સરખેજથી ધોળકાના રસ્તે નરીમાનપુરા પાસે તા. ૮-૫-૦૫ના રોજ સવારે ૬૫ સારસ ઘઉંના ખેતરમાં એક સામટા જોયા. તે જ દિવસે આગળ બાકરોલમાં ૨૫ અને ૩ સારસ જોયા.

તા. ૧૦-૫-૦૫ના રોજ સવારે ૬-૧૫ વાગે નરીમાનપુરામાં ૩૫ સારસ અને બાકરોલમાં ૨૫ સારસ જોયા.

તા. ૧૨-૫-૦૫ના રોજ નરીમાનપુરામાં ૨૭ સારસ અને બાકરોલમાં ૮ સારસ જોયા.

કાર્તિક શાસ્ત્રી, અમદાવાદ

સારસ સભર દિવસ

તા. ૧-૧-૦૫, એટલે કે વર્ષ ૨૦૦૫નો પ્રથમ દિવસ

મારે માટે ખરેખર ખૂબ જ યાદગાર બની રહ્યો. સવારે સાત વાગ્યે કડકડતી ઠંડીમાં 'ઈન્ટરનેશનલ કેઈન ફાઉન્ડેશન' તથા 'વાઈલ્ડલાઈફ પ્રિઝર્વેશન સોસાયટી'ના શ્રી ગોપીસુંદરને લઈને હું ખેડા જિલ્લાનાં, સારસ અને અન્ય જળચર પક્ષીઓનાં નિવાસસ્થાનો બતાવવા તથા આવા વિસ્તારોમાં નિયમિતપણે તેમની સંખ્યાનો અભ્યાસ કરવા માટેની પદ્ધતિઓ ચર્ચવા ગયો હતો. અમે અમદાવાદથી બારેજા, ખેડા, માતર, લિંબાસી, વસ્તાણા, ગોખરાપુરા, હાડેવા, ચાંગડા, કનેવાલ, તારાપુર, પરિએજ, વિરોજા, ઈન્દ્રવર્ણા, સાયલા, નારદા, લિંબાસી, માતર, અમદાવાદનો રૂટ (લગભગ ૧૫૦ કિ.મી.) લીધો. આખા દિવસમાં જુદા જુદા સ્થળે કુલ મળીને ૧૪૬ સારસ જોયાં (વિગતો કોષ્ટકમાં આપેલ છે). આ ઉપરાંત અન્ય જળચરપક્ષીઓમાં ૫૦૦ થી વધુ નકટા (Comb Duck), ૨૦૦-૩૦૦ ગ્રાજહંસ (Grey-lag Goose), ૫૦થી વધુ ભગવી સુરખાબ (Ruddy Shelduck), ૩૦૦થી વધુ નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), ૭ સફેદ ઢોંક (White Stork), આશરે ૧૦,૦૦૦થી વધુ ટીલિયા (Ruff), ૫૦૦૦ જેટલી સંખ્યામાં ખેતરિયા ચૂંડલ (Short-toed Lark) અને હજારો (ગણી નહીં) બતકો તથા ભગતડાં (Coot) જોવામાં આવ્યા. નારદા તળાવ અને તેની સામેના ખેતરોમાં કુલ ૮૬ સારસ જોયાં, જે મારે માટે એક જ સ્થળે જોયેલ સારસની મહત્તમ સંખ્યા છે. એક નોંધપાત્ર બાબત હતી, ત્રણ-ચાર કિ.મી. પહેલાં ઝીંચકા ગામ પાસે એક સારસ યુગલની સાથે માત્ર ૧૫-૨૦ દિવસના બચ્ચાંની ઉપસ્થિતિ. શ્રી ગોપીસુંદરના કહેવા પ્રમાણે આ બચ્ચું ૨૦ દિવસથી વધુ ઉંમરનું નહોતું, એટલે કે આ સારસની જોડીએ નવેમ્બર મહિનામાં ઈંડાં મુક્યા હશે. આટલા મોડાં ઈંડાં મુકવાની ઘટના આમ તો વિરલ છે અને તેના જૂજ ઉદાહરણો જ છે, એમ તેમણે જણાવ્યું. મારા માટે આ દિવસ છેલ્લાં ૧૫ વર્ષના સારસ-અવલોકન સંદર્ભે સૌથી યાદગાર બની રહ્યો.

	જોડી	એક બચ્ચું	બે બચ્ચાં	કુલ
જોડી	૧૩	-	-	૨૬
જોડી, બચ્ચાંસહિત	૧૦	૬	૪	૩૪
પુષ્પ+અપુષ્પ(★)	૮૬	-	-	૮૬
કુલ				૧૪૬

(★)જોડી નહીં સંખ્યા છે.

પ્રણવ ત્રિવેદી, અમદાવાદ

બીજી સારસ યાત્રા

૬ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૫ના રોજ 'ઈન્ટરનેશનલ કેઈન ફાઉન્ડેશન' દ્વારા આયોજીત મોટા જળપક્ષીઓની ગણતરી માટે અમદાવાદ-ખેડા-નારદા-ખેડા-અમદાવાદ માર્ગે જવાનું થયું. કુલ ૧૫૭ કિ.મી.ના પ્રવાસમાં કુલ ૩૮ સારસ જોવામાં આવ્યા, જેનું વય-જૂથ મુજબ વર્ગીકરણ નીચે પ્રમાણે હતું.

	જોડી	એક બચ્ચું	બે બચ્ચાં	કુલ
જોડી	૪	-	-	૮
જોડી બચ્ચાંસહિત	૩	૧	૨	૧૧
પુષ્પ+અપુષ્પ(★)	૨૦	-	-	૨૦
કુલ	૩૪	૧	૪	૩૯

(★)જોડી નહીં સંખ્યા છે.

આ માર્ગે ઉપર અમદાવાદથી ધોળકા થઈને ખેડા જતાં માત્ર એક જોડી અને એક બચ્ચું જ જોવા મળ્યા. ખેડા પહોંચ્યા પછી નારદા સુધી અને પાછા ફરતાં અમદાવાદ સુધીમાં બાકીનાં ૩૬ સારસ જોવા મળ્યાં હતાં. આમ, ખેડા વિસ્તારમાં સારસની સંખ્યા સારી છે, તે ફરી પ્રતીત થયું હતું. અમે જે માર્ગે ગયાં હતાં ત્યાં કુંજ-કરકરા જોવા ન મળ્યાં, પરંતુ જૂજ સંખ્યામાં ઢોંક તથા કાંકણસાર અને કબૂત તથા નડી બગલા (Grey and Purple Heron) જોવા મળ્યા. કુંદરતી તથા માનવસર્જિત જળાશયોની ઓછી સંખ્યા, ખેતરોમાં વધુ પડતા રોકડિયા તથા તેલિબિયાના પાક, ઉઘોગોની વધુ પડતી હાજરી, ઈંટોની ભક્કીઓ વગેરેના કારણે જળપક્ષીઓની સંખ્યા ખેડા વિસ્તાર કરતાં ધોળકા વિસ્તારમાં ઘણી જ ઓછી હતી. નડી બગલા માટે ખેડા આણંદનો વિસ્તાર સ્વર્ગસમાન છે. એ જ પ્રમાણે, નાની કાંકણસાર માટે પણ ખૂબ અગત્યનો છે. તેની સામે કુંજ કરકરાની સંખ્યા ઓછી કે કદાચ નહિવત્ (?) હોય તેમ લાગે છે.

પ્રણવ અને સંગીતા ત્રિવેદી

૧૩, સુકોમલ ફ્લેટ્સ, રામદેવનગર, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

✉ 'બર્ડ કોલ્સ'નું જ્ઞાન વધારીએ

તા. ૧૧-૧૨-૧૩, માર્ચ, ૨૦૦૫ના દિવસો દરમિયાન 'રતનમહાલ રીંછ અભયારણ્ય' મુકામે યોજેલ પક્ષીનિરીક્ષણ શિબિરમાં 'પ્રકૃતિ મિત્રમંડળ'ના સભ્યોએ એક નવો અભિગમ અપનાવ્યો હતો. મંડળના ૧૨ સભ્યો, લીમખેડા આર.એફ.ઓ. શ્રી સુનીલ પુવાર, રતનમહાલ ખાતેના આર.એફ.ઓ. શ્રી મકરાણી, સાગટાળા આર.એફ.ઓ. શ્રી આર એમ. પરમાર, 'સુરત નેચર ક્લબ'ના સક્રિય સભ્ય શ્રી મુકેશ ભટ્ટ તથા તેમના ૨ સાથીદારો, સહુ ભેગા મળી શ્રી મુકેશભાઈના માર્ગદર્શન હેઠળ પક્ષીઓના અવાજ પરથી પક્ષી ઓળખ -નિરીક્ષણની શિબિર રાખી હતી .

દરેક બર્ડ વોચર કે જે થોડાક પણ ઊંડાણથી 'બર્ડવોચીંગ' કરે છે તેવા સહુ કોઈ માટે પક્ષીઓના અવાજની ઓળખ વધારવી આવશ્યક છે. પક્ષીનિરીક્ષણ વખતે જ્યારે ઝાડીમાંથી પક્ષીનો અણસાર આવતો હોય, પક્ષી બરાબર જોઈ શકાતું ન હોય પણ પક્ષીનો અવાજ આવતો હોય, તેવા સંજોગોમાં અવાજ પરથી પક્ષીની ઓળખ થઈ શકે. વધુમાં, અવાજની ઓળખ હોય તો એકજ જગ્યાએ બેઠા બેઠા દૂર-સુદૂરનાં પક્ષીઓ નોંધી શકાય. રાત્રિ દરમિયાન જોઈ ન શકાતા પક્ષીઓને તેમના અવાજ પરથી જ ઓળખવા સરળ રહે છે.

પક્ષીનિરીક્ષણ માટે એકલા અવાજ ઉપર નિર્ભર પણ ન રહી શકાય, કેટલાક પક્ષીઓ અમુક જ મહિનાઓમાં અવાજ કાઢતાં હોય છે. મોટાં ભાગનાં યાયાવર પક્ષીઓ તેઓની અહીંની મુલાકાત વખતે મૂંગા હોય છે. સહુ માટે પક્ષીને રૂબરૂ જોવા જરૂરી છે, પણ જો એક કાબેલ 'બર્ડવોચર' થવું હોય તો પક્ષીઓના અવાજની ઓળખનો જ્ઞાન ભંડાર વધારવો જરૂરી છે.

છેલ્લાં વીસ ઉપરાંત વર્ષોથી હું 'બર્ડ વોચીંગ' કરું છું, પણ તેમાં આ ત્રણ દિવસોના અનુભવે મને ઘણા નવા સુઝાવ આપ્યા છે.

અજય દેસાઈ, દાહોદ

✉ પ્રાકૃતિક તારાજી પદ્ય 'ધરતીકંપ' જ છે.

(શ્રી લલકુમાર ખાચરે તા.૪-૨-૨૦૦૧ના રોજ લખેલો પત્ર આજે પણ કેટલો પ્રસ્તુત છે!)

રદમી જાન્યુઆરીનો ભયંકર ધરતીકંપ ભૂલાશે નહીં. જે તારાજી ટી.વી. પર જોઈ અને જે મેં અમદાવાદમાં જોઈ તેવી જ તારાજી આપણા પ્રાકૃતિક રહેઠાણોમાં થઈ છે. વરસોથી હું ભવ્ય વૃક્ષો, સુંદર વીડો અને નિર્મળ પ્રવાહો અદૃશ્ય થતાં જોતો આવ્યો છું અને અત્યંત દુ:ખ અનુભવું છું. આ સતત વેદના મારા જીવનનો એક અંગત અનુભવ રહ્યો છે. આ જંગી હોનારત મારા જીવનના છેલ્લા વરસોમાં એક વાસ્તવિક અનુભવ કરાવી ગઈ. જે ભાગદોડ, લાચારી અને સાથે સાથે ધૂંધળું ભવિષ્ય આપણે અનુભવીએ છીએ, તેવી જ રીતે બીજાં પ્રાણીઓ આપણાં વણવિચારેલ, ધણે અંશે સ્વાર્થથી ભરપૂર કૃત્યોથી લાચારી અનુભવતાં હશે. તેઓની સંવેદનાનો આછો ખ્યાલ આપણને હવે મળશે. જીવન જીવવું પડે છે, જીવીશું. રસ્તાઓ નીકળશે, પણ ઈચ્છું કે હવે પછીથી આપણે પ્રકૃતિમાં સાથે રહેતાં બીજાં જીવોનો વિચાર કરી નવનિર્માણના કાર્યમાં એક નવી સૂઝ પ્રગટાવીએ. પૃથ્વી પર રહેવું એટલે ભૂકંપ અને બીજી પ્રાકૃતિક 'આફતો'નો સ્વીકાર કરવો જ પડે. તે અવારનવાર થવાના જ. ઈશ્વરની એટલી કૃપા કે આ કંપ રાત્રે ન આવ્યો નહિ તો તારાજી અતિ ભયંકર હોત. આપણે 'વિહંગ' વાચકો શું કરી શકીએ?

પ્રથમ, આપણે બધા વધારે નજીક આવીએ અને 'વિહંગ'ના અસ્તિત્વમાં કયા ભૂકંપો આવશે તેનો વિચાર કરી ઉપાયો વ્યક્તિગત રીતે લાઇ પરીએ. જેમકે, આપણે બધા રૂ.૧૦૦/- દર વરસે બકુલભાઈને મોકલાવીએ. આ એક નાની સમસ્યા છે. પૈસા મોકલવા ખૂબ સહેલા છે. મોકલ્યા પછી તેમના પર કોઈ ભાર ન વધવો જોઈએ. જવાબદારીની ચિંતા ન ઊભી થવી જોઈએ.

બીજુ પગલું, દરેક વાયક પોતાના રૂ. ૧૦૦/- મોકલાવે અને નવા વાયકો ઊભા કરવા માટે મિત્રોનાં નામ અને સરનામા સાથે વ્યક્તિદીઠ રૂ. ૧૦૦/- મોકલાવે. આમ કરવાથી આપણો સમાજ વધે.

ત્રીજે પગલે, દરેક મિત્ર કોઈ ને કોઈ મદદ કરે, જેમ કે રાજકોટમાં અથવા સાવરકુંડલા કે જસદણમાં વહેંચણીની જવાબદારી ઉપાડી લે. અમદાવાદમાં તંત્રીને કઈ રીતે મદદરૂપ થવાય તે વિચાર કરવો જરૂરી છે. તેમની નાની મોટી જવાબદારીઓ નિવૃત્ત વ્યક્તિઓ ઉપાડી લે. આમ કરવાથી તેમને કામ કરવાની હિંમત રહે.

ચોથે પગલે, 'વિહંગ'ને એક કાર્ય પ્રગટાવવાનું માધ્યમ બનાવવાની દરેક વ્યક્તિ જવાબદારી લે. જેમ કે આ વરસે વધારે કાર્યક્રમો યોજવા અને બીજાએ યોજેલા કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવો. આમ કરવાથી આપણી જૂથ શક્તિ વધશે. આવતી જન્માષ્ટમી પર આપણે બધા સંકલ્પ કરીએ કે ૫૦૦૦ પીપળાનાં વન ઊભાં કરીએ. આમ કરવાથી પર્યાવરણનું નવનિર્માણ થશે. મારી એક ખૂબ ઈચ્છા છે કે, મારા છેલ્લા વરસોમાં આવું એક વન ઊભું થાય.

પાંચમુ પગલું, વ્યક્તિગત કાર્ય કરવું જેમ કે, દરરોજ ઘરઆંગણે પક્ષીઓને ખોરાક નાખવો. ખેડૂતમિત્રો જમીનમાં પક્ષીઓ માટે થોડી જમીન છોડી દે જેથી રહેઠાણો ઊભાં થાય. જીવાભાઈ પાંચાભાઈ સોલંકીની જેમ સારસ બેલડીઓને આમંત્રિત કરીએ અને આપણે બધા આવી વ્યક્તિઓને બિરદાવીએ. સાથે સાથે પક્ષીઘરો દરેકના ઘરમાં મૂકીએ. આ એક જનજાગૃતિનું કાર્ય નીવડશે.

છઠ્ઠે પગલે, કોઈ પણ જગ્યાએ શિકાર થતો હોય તે સામે સામાજિક કાર્ય ઉઠાવવું અને સરકારી કાર્યક્રમમાં પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ કોઈ કાર્ય થતું હોય તે 'વિહંગ'ના માધ્યમે બહાર પાડવું. આમ કરવાથી બીનજવાબદાર કૃત્યો કરતી વ્યક્તિઓ અચકાશે.

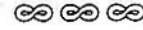
સાતમું પગલું ખૂબ જ મહત્વનું છે. કુટુંબમાં બાળકોને પ્રકૃતિ તરફ વાળવા. માત્ર પક્ષીઓ તરફ જ નહીં પરંતુ કૂતરાં, બિલાડાં અને બીજાં ઘર આસપાસનાં પ્રાણીઓ તરફ પણ લાગણી કેળવવી.

ભૂકંપની તારાજી પછી નવનિર્માણ તો થશે જ પણ સાથે સાથે આપણે ગુજરાતની પ્રજાની લાગણીઓને લુપ્ત થતી અટકાવવાનું કાર્ય પણ હાથ ધરીએ. આપણે બધા વ્યક્તિગત અને સામાજિક મૂલ્યોને ચકાસીએ અને બહોળા સમાજમાં તેનાં રંગ અને ફોરમ ફેલાવીએ.

મારા તરફથી રૂ. ૧૦૦૧/- સ્વીકારશો અને દસ નવા મિત્રોને 'વિહંગ'મોકલશો. લવાજમ લેવાથી તમારા પર જવાબદારી વધશે, તે બદલે જે બધા 'વિહંગ'ના વખાણ કરે છે તેઓ પર નૈતિક જવાબદારી તમે નાંખો. આ પ્રમાણે આપણે બધા બકુલભાઈ ત્રિવેદીને ચેતવીએ અને અપેક્ષા રાખીએ.

(૪-૨-૨૦૦૧)

લવકુમાર ખાયર, રાજકોટ

✉ બતક તો બધું ખાય

(શ્રી નવનીત ભટ્ટ, ભાવનગરના અવલોકન, "બતકો ગાંઠિયા આરોગે છે"ના જવાબમાં)

આપ લખો છો તે પ્રમાણે ટીલિયાળી બતક (Spotbill) અને નકટા (Comb Duck) બંને ભાવનગરી ઝીણાં, 'નાયલોન' ગાંઠિયા ખાય છે, તો આનું આશ્ચર્ય હોવું ન જોઈએ. પક્ષીશોખીનો, પાલતુ પક્ષીઓને ભૂંજેલો યજ્ઞનો લોટ ખવરાવતાં. કાગડા, કાબરો તો ખાય પણ કાળાકોશી અને કબૂતર આ ખાય તેથી જરા અચરજ થાય - ખાસ કરીને કબૂતર. કારણ કે, સામાન્ય રીતે તે રોટલીનો ગોર ખાતાં નથી. છતાં, બીજાં પક્ષીઓ ખાતાં હોય તો તેમનું અનુકરણ કરી ઈયળો જેવી પાતળી સેવ ખાય તો વધારે નવાઈ ન લાગે. બતક તો બધું ખાય, જે પાણીમાં તરતું હોય અને પછી આવી વાનગી જમીન પર સૂકી પડી હોય તો તે પણ ખાવા આકર્ષાય. વરસો પહેલા મેં બી.એન.એચ.એસ.ના જર્નલમાં નોંધ મોકલેલ. રાજકોટમાં એક ફરસાણની દુકાન આગળ સાંજે વીજળીના તાર પર કાળાકોશી ભેગા થતા અને નીચેથી માણસો ગાંઠિયા ઉપર નાંખે તો હવામાં ઝીલી લેતાં! પુસ્તકોમાં આ બધાં પક્ષીઓના ખોરાકમાં ગાંઠિયાનો ઉલ્લેખ નથી કારણ કે ગાંઠિયા ખાતા સામાન્ય પક્ષીનિરીક્ષકો ગુજરાત બહાર કેટલાં? બીજું કે, પુસ્તકોમાં બધું જ્ઞાન હોતું નથી. ઘણું જોવાથી,

અનુભવવાધી મળે છે અને તે કારણે જ આપણે નોંધ રાખવી જરૂરી છે અને રાખેલ નોંધ બીજા વાંચે તેવા માધ્યમોમાં પ્રકાશિત કરવી.

લલકુમાર ખાયર, રાજકોટ

✉ શંકાનું સમાધાન કરવું.

વર્ષા '૦૪ના અંકમાં શ્રી ઉદય વોરાની તપખિરિયા રંગના દૂધરાજ બારામાં કરેલ શંકાને વિષે એટલું જ જણાવીશ કે પંખીવિજ્ઞાનમાં શંકાનું સમાધાન જરૂરી છે. ફક્ત શંકા ન ચાલે તે ભાઈ વોરા જેવા અનુભવી નિરીક્ષક સારી પેઠે જાણે છે. એ દૂધરાજ પક્ષીઓ 'સિલોનીઝ' પેટા જાતિના છે કે નહીં તે નક્કી કરવા તેમણે કોઈ ઉપાય કરવો જોઈએ.

- હું મોટા રાજાલાલ અને હિમાચલી રાજાલાલ વિષેના પ્રણવ ત્રિવેદીના અભિપ્રાય સાથે સહમત થાઉં છું. બીજી તરફ શ્રી અજીત ભટ્ટે એ બંને જાતોને જુદી કેમ પાડી, તેના રૂપ, રંગ અને કદ વચ્ચે કેવી રીતે તેઓએ તફાવત જોયા તેની પૂરતી માહિતી આપવી જરૂરી ગણાય. હું દરેક વખતે જણાવતો આવ્યો છું કે, પંખીનિરીક્ષણમાં પૂરતી ચોકસાઈ અપનાવવી અતિ જરૂરી છે.

મ.કુ.હિંમતસિંહજી, ભુજ

✉ પક્ષીઓના નામકરણ તથા વ્યાપ અંગે

શ્રી ઉદય વોરા તથા મ.કુ. હિંમતસિંહજીએ લખેલ નોંધોના સંદર્ભમાં આ લખી રહ્યો છું. મ.કુ.હિંમતસિંહજીએ પક્ષીઓના નામકરણમાં વર્ષોથી ચાલી રહેલા ફેરફારો તથા ત્યારથી લઈને હાલના તબક્કે, પ્રાપ્ય પુસ્તકોમાં આ કારણે ઊભી થતી વિમાસણ વિશે રસપ્રદ ચર્ચા કરી છે. મારા મતે પક્ષીનિરીક્ષકોએ આ સતત બદલાવથી વાકેફ રહેવું જરૂરી છે, પરંતુ તેનાથી વ્યથિત થવાની જરૂરિયાત નથી. જ્યારે કોઈ પણ એક પ્રણાલિ (system)નો ઉપયોગ સાહિત્ય કે ચર્ચામાં ન થતો હોય, ત્યારે બે શક્યતાઓ વિચારી શકાય. પ્રથમ કે, 'વિહંગ', 'ફ્લેમિંગો' જેવા સામયિક દ્વારા જ એ પ્રણાલિ નિર્દેશિત કરી શકાય. દા.ત. ફ્લેમિંગો માટે ડૉ. પારાશર્ય દ્વારા બી.એન.એચ.એસ.ના નામકરણમાં ઉપયોગ કરવાની વિનંતી હતી. 'વિહંગ' પણ આમ કરી શકે. જો કે

આ માટે પ્રથમ તો આ 'ચેક-લીસ્ટ' (બી.એન.એચ.એસ.) સૌને પ્રાપ્ત થાય તે જોવું પડે અને દરેક પક્ષીના જાતિના ગુજરાતી નામ પણ સાથે મળે તે જરૂરી છે. બીજું, કે જે પણ વ્યક્તિ નોંધ લખે, તે પોતે જ કયા પુસ્તકમાંથી નામ લઈ રહ્યા છે તે જણાવે. સામાન્ય રીતે વૈજ્ઞાનિક લખાણોમાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય છે. આમ, આ બંને શક્યતાઓ વિચારી શકાય. ઉપરાંત, જે પણ પક્ષીનિરીક્ષકો પક્ષીઓના નામકરણમાં આવતા ફેરફારો વગેરેથી વધુ અવગત હોય કે નિર્ધારિતપણે વૈજ્ઞાનિક નિબંધો (પેપર) વાંચતા હોય, તેઓએ પણ આ વિષયને લગતી માહિતી સમયાંતરે 'વિહંગ'માં આપતાં રહેવું જોઈએ.

૧૩૦૦ જાતિનાં પક્ષીઓના પુસ્તકમાં માત્ર માનવીય ભૂલ તરીકે પણ વ્યાપના નકશાઓમાં થોડી ક્ષતિઓ તો હોય જ એ સ્વાભાવિક છે. વળી દરેક પુસ્તક બધી જ બાબતોમાં શ્રેષ્ઠ હોય તેવું ક્યારેય બનતું નથી, તે મોટા ભાગના પક્ષીનિરીક્ષકો જાણે જ છે. ઉપરાંત, ૧૯૯૮માં છપાયેલ પુસ્તકમાં ૨૦૦૪ના જ્ઞાનને આધારે વ્યાપ ન જ હોઈ શકે. તે પણ સૌએ સમજવું જરૂરી છે. આમ, મને એમ લાગે છે કે, ટ્રિમેટ અને કાઝમીરોએના પુસ્તકો ખૂબ જ ઉપયોગી છે, તથા જો તેમને 'હેન્ડબુક'ની સાથે વાપરવામાં આવે તો પક્ષીનિરીક્ષકના જ્ઞાન અને ચોકસાઈમાં ખૂબ ફાયદો થાય. જળાશયમાં પક્ષીઓ માટે મ.કુ.હિંમતસિંહજીએ નિર્દેશિત કરેલ 'બર્ડ્સ ઓફ બ્રીટન એન્ડ યુરોપ' ખરેખર ખૂબ જ ઉપયોગી પુસ્તક છે. ટૂંકમાં, સૌ પક્ષીનિરીક્ષકોએ આ બાબતે વધુ ચોકસાઈ રાખી યોગ્ય સંદર્ભો જોવા તથા જે સંદર્ભમાંથી નામકરણ અનુસર્યા હોય તેની નોંધ આપવી. થોડા કિસ્સામાં જ આ પ્રશ્ન પેચીદો બને છે, અન્યથા માહિતીનું આદાનપ્રદાન સામાન્ય અને યોગ્ય રીતે થઈ શકે એમ છે જ.

પ્રણવ ત્રિવેદી, અમદાવાદ

✉ પક્ષીઓની ઓળખમાં ધીરજ અને ચોકસાઈ આવશ્યક

દિવાળીની રજાઓમાં હું રાનીખેત-નૈનિતાલ સહકુટુંબ ફરવા ગયો હતો. પક્ષીનિરીક્ષકનો જીવ ત્યાંની નયનરમ્ય વૃક્ષાચ્છાદિત ઘાટીઓમાં જ્યાં નવાં પક્ષીઓ સામે આવીને

લલચાવતાં હોય ત્યાં બેઠો રહે ખરો? પ્રવાસમાં કુલ ૩૪ નવાં પક્ષીઓનો ખજાનો મળ્યો! તેમનાં નામોનો ઉલ્લેખ અસ્થાને છે, પરંતુ એક નિરીક્ષણની વીગત જરૂર જણાવવી છે. તે, શિકારી પક્ષીઓની ઓળખમાં ચોકસાઈ કેટલી જરૂરી છે તે બતાવે છે. તા. ૧૭-૧૧-૦૪ની સાંજે રાત્રીખેતથી ગોલ્ડ્ કોર્સ જતાં, બસ ઊભી રાખી. ગાઈડે ઝાડ પર બેઠેલ શિકારી પક્ષી બતાવ્યું. ચીડના ઝાડ પર બેઠેલ પક્ષી નિહાળતાં કોઈ ગરુડ (eagle) જણાયું. રસ્તાની સામેની બાજુના જંગલ તરફ નજર પડતાં આ જ શિકારી પક્ષીઓ ચીડનાં વૃક્ષો ઉપર બેઠેલાં જણાયા. તેમની સંખ્યા ગણતાં, ૨૯થી વધુ હતી. ગરુડ આટલી મોટી સંખ્યામાં સાથે હોઈ શકે, તે પ્રથમ વાર આશ્ચર્ય સાથે જાણ્યું. એક વૃક્ષમાં તો નજીક નજીક દસ બેઠેલાં હતાં. મારી સાથેના શ્રી જયેશ શાહે તેમની તસવીરો લીધી. તસવીર પરથી અમે તેની ઓળખ (Booted Eagle) તરીકે કરી. સલીમઅલીની Book of Indian

Birdsનો સંદર્ભ જોતાં Booted Eagleની વર્તણૂકમાં લખ્યું હતું કે, "They nest in flock". આ પરથી ઓળખ અમે ચોક્કસ કરી. ત્યાર બાદ, હમણાં મેં આ વીગતો મારા મિત્ર ડૉ. તેજ મૂડકુરને ઈમેલ કરી. તેમણે રસપ્રદ અવલોકન ગણાવી શિકારી પક્ષીના નિષ્ણાત રિશાદ નવરોઝને મોકલી. રિશાદનો મેલ આવ્યો કે મેં આ વિસ્તારમાં ૫ વર્ષ અભ્યાસ કર્યો છે અને Steppe Eagleને મોટી સંખ્યામાં ઘણી વાર જોયા છે, તેથી identification માટે તસવીર મોકલવી. તસવીર પરથી રિશાદે બધાની ઓળખ Young Steppe Eagle કરી. માનનીય શ્રી લવકુમાર સાહેબ ભાર દઈને વારંવાર જણાવે છે, પક્ષીઓની ઓળખ ઉતાવળ-ઉત્સાહથી ન કરતાં પદ્ધતિસર થાય તે અગત્યનું છે, તે પ્રતિપાદિત થયું.

અશોક મશરૂ, રાજકોટ

ઋષિ ખેતી (organic farming) પક્ષીઓને પણ ગમે છે!

ત્રણ વર્ષ પહેલાં હરતેજસિંગ સામાન્ય ખેડૂત હતો, પણ આજે એ ઊગતો પર્યાવરણ સંરક્ષક બની ચૂક્યો છે કારણ કે એકલે હાથે, સ્થાનિક પક્ષીઓને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે તે ઝડૂખ્યો છે. એકધારા સાત વર્ષ સુધી જીવાતોને લીધે તેનો પાક નિષ્ફળ જતાં તેણે ૨૦૦૧માં ઋષિ ખેતી અપનાવી. ૩૫ વર્ષનો આ યુવાન ભાર્ટેડા જિલ્લાના મેહતા ગામનો છે.

એક દિવસ સાંજે પક્ષીઓનું મોટું ટોળું તેના ખેતરમાં આવી ચડ્યું. તે કાબરો (Common Myna) હતી. કપાસના પાંદડા, શાકભાજી અને ઘાસચારો ખાઈ જતી જીવાતને આ કાબરો ખાઈ જાય છે. આ 'કુદરતી જંતુનાશકો' સાથે સુગરીએ પણ તેના આ ૧૯ એકરના કપાસના ખેતરને પોતાનું ઘર બનાવ્યું.

પંજાબ કૃષિ યુનિ.ના પીઠ 'ઈકોલોજીસ્ટ' શ્રી જી. એસ. ધાલીવાલનું માનવું છે કે, જંતુનાશકોના વધુ પડતા વપરાશને લીધે એ ક્ષેત્રમાં પક્ષીઓની સંખ્યા ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે. કાબર અને સુગરી તો ઠીક, ચકલી પણ દુર્લભ થઈ ગઈ છે.

હરતેજસિંગના ખેતરમાં પક્ષીઓનું પુનરાગમન એ પ્રાકૃતિક ચક્રને નવજીવન મળ્યા બરાબર છે, એવું અમૃતસરની ડી.એ.વી. કોલેજના પ્રાણીશાસ્ત્રના પ્રાધ્યાપકનું માનવું છે.

પક્ષીનો જંતુનાશક તરીકે ઉપયોગ ખેતીને પણ નવજીવન બક્ષશે. એક પક્ષી રોજની ૨૫૦ જીવાત સરેરાશ ખાઈ શકે! હા, ઋષિખેતીથી તૈયાર થયેલા ઘઉં થોડા મોડા પાકે છે, પણ આજે 'ઓર્ગેનિક વ્હીટ' ની બજારમાં માંગ છે. જો કે, 'ઓર્ગેનિક' કપાસના ભાવ થોડા ઓછા મળે છે, પણ ઘણું મેળવવા થોડું ગુમાવવું પણ પડે!

અમૃતા ચૌધરી,

ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા, (૨ ડીસે. ૦૪, લુધિયાણા)માંથી સાભાર

અનુ. ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

મ.કુ.દિંમતસિંહજીની ઠલભે

(ક્રમશઃ)

લવકુમાર અને હું એકબીજાને નિયમિત રીતે મળી શકતાં નથી, પણ છેલ્લાં અમુક વર્ષોથી મળવાનું થતું રહે છે. આજે જ્યારે ગુજરાતમાં પંખીનિરીક્ષણ અને તેમના અભ્યાસનો વ્યાપ વધતો રહ્યો છે, તેની સાથે સંસ્થાઓની સ્થાપના થઈ છે અને 'વિહંગ' તથા 'ફ્લેમિંગો' પ્રસિદ્ધ થતાં રહે છે, ત્યારે લવભાઈ સાથે પત્રવ્યવહાર થતો રહે છે. તેઓ ઘણી વ્યક્તિઓ અને નિષ્ણાતોથી પૂરી રીતે પરિચિત છે, જ્યારે મોટે ભાગે હું, મારા મર્યાદિત વર્તુળમાં કચ્છમાં રહેતો હોવાથી બીજા જિલ્લાઓની ગતિવિધિઓથી વાકેફ નથી તેથી ઘણી બાબતોમાં મારે લવભાઈના અભિપ્રાય લેવા પડે તે સ્વાભાવિક છે. કચ્છમાં અમે બધાં અમારી રીતે વ્યક્તિગત પંખીનિરીક્ષણ શરૂઆતથી કરતા રહ્યા છીએ, પરંતુ ભેગા મળી અમે અમારો સંયુક્ત પ્રયાસ લગભગ ૧૯૭૦ના દાયકાથી શરૂ કર્યો. તેમાં શાંતિલાલ વરુ અને નવીન બાપટ બન્ને જણા મોખરે રહી મને પૂરો સહકાર આપતા રહ્યા છે. બન્ને જણા પંખીજગતનું ઘણું જ્ઞાન ધરાવે છે, જે મારા માટે સંતોષનો વિષય છે અને અમુક અંશે હું આજે નિશ્ચિત છું કે, મારા પછી કચ્છમાં એક બીજી હરોળ ઊભી છે. મારો એ શરૂઆતથી અભિગમ રહ્યો છે કે, આ વિષયમાં જે રસ ધરાવે તેને પ્રોત્સાહિત કરવા. ખાસ કરી વરુભાઈ ગુજરાતના બીજા નિષ્ણાતોના પૂરા સંપર્કમાં રહે છે.

આપણે એક હકીકત તો સ્વીકારવી પડશે કે, પ્રકૃતિના ક્ષેત્રમાં 'બોબે નેચરલ હીસ્ટ્રી સોસાયટી' એક સદીથી મોખરે રહેલી સંસ્થા છે. તેનું યોગદાન અજોડ છે. તેણે એક સદીથી વધારે સમયગાળા દરમિયાન નમૂનાઓ(specimen), માહિતી અને 'રેકોર્ડ' એક છાપરા નીચે એકત્ર કર્યાં છે. એશિયામાં ક્યાંય આટલા નમૂના એક જગ્યાએ જોવા નહીં મળે. એ સંદર્ભમાં કલકત્તાસ્થિત સંસ્થા જૂની અને જાણીતી છે, જે ડૉ. બિશ્વમોય બિશ્વાસના નેતૃત્વ નીચે વધુ વિકાસ પામી. પરંતુ અહીં હું એ કહેવા માગું છું કે, ગુજરાતમાં કે અન્યત્ર નવી સંસ્થાઓ ઊભી થાય, સ્થપાય તે આવકાર્ય છે, પરંતુ તેનો અભિગમ 'બી. એન. એચ. એસ.'ને પૂરક બનવાનો રહેવો જોઈએ, નહીં કે પ્રતિસ્પર્ધક. બીજા શબ્દોમાં મૂકું તો, વિજ્ઞાનને જાતિવાદ કે પ્રાંતવાદ સ્પર્શવો ન જોઈએ. અંગ્રેજીમાં કહું તો 'Let there be no parochialism or prejudices'. ઘણી વાર વ્યક્તિગત મતભેદ હોય,

મનમેળનો

અભાવ

હોય, પરંતુ તે મુખ્ય હેતુની આડા ન આવવા જોઈએ, તો જ વિજ્ઞાનની ખરી સેવા કરી શકાય. આ લખી રહ્યો છું ત્યારે એક જૂનું દૃષ્ટાંત યાદ આવ્યું. 'બી. એન. એચ. એસ.'માં ડૉ. સાલીમ અલીના સંબંધી હુમાયું અબ્દુલઅલી એક પ્રખર પ્રકૃતિ અને પંખીવિદ્ હતા. તેમનો સ્વભાવ ઋષિ દુર્વાસા જેવો! ધર્મકુમારસિંહજી અને શ્રી અબ્દુલઅલીને બિલકુલ એકબીજા સાથે બને નહીં. પરંતુ તેને લીધે સ્વ. ધર્મકુમારસિંહજીએ 'બી. એન. એચ. એસ.'નો બહિષ્કાર નહોતો કર્યો. તેઓ નિયમિત રીતે નોંધો અને સંશોધનો પરના લેખો 'જર્નલ'માં પ્રસિદ્ધિ માટે મોકલતા રહેતા.

તેમના તાજેતરના એક પત્રમાં લવભાઈએ મને લખ્યું છે કે, અમે બન્ને જણા પોતપોતાની જગ્યાએ સક્રિય રહેવા કરતા સંયુક્ત રીતે પંખીશાસ્ત્ર (ornithology) અને સંલગ્ન બીજા વિષયોમાં ભાગ ભજવતા રહ્યા હોત તો વધુ નક્કર પરિણામો લાવી શકત. તેઓના અભિપ્રાય સાથે હું મહદ્ અંશે સહમત થાઉં છું, પરંતુ અગાઉનો વિચાર કરીએ તો સ્વ. ડૉ. સાલીમઅલી અને ધર્મકુમારસિંહજી જેવા નિષ્ણાતોએ અમારી વચ્ચે સક્રિય રીતે આગેવાની લીધી હોવાથી અમે નિશ્ચિત રહ્યા હતા અને લગભગ ૧૯૮૦ના દાયકા સુધી તો સાલીમઅલી હયાત હતા. સ્વ. દરબાર સાહેબ શિવરાજકુમાર ખાયર પણ સક્રિય રહ્યા હતા અને હિંગોળગઢની સાયવણી ઉપરાંત તેના પરિસરના વિકાસ માટે તેઓએ એક ઉમદા વ્યવસ્થા ઊભી કરી હતી. ઉપરાંત, તેઓ 'વર્લ્ડવાઈડ ફંડ ફોર નેચર'ના રાજકોટ એકમમાં પણ પ્રમુખ તરીકે સક્રિય રહ્યા હતા. તેમના અવસાન બાદ એ તાજ મારા માથા પર રાખવામાં આવ્યો હતો.

આ લેખનો મૂળ ઉદ્દેશ મારા લવભાઈ સાથેના સંબંધો વિશે માહિતી આપવાનો હતો પરંતુ લખાણ જેમ આગળ વધ્યું તેમ ઘણી જૂની યાદો તાજ થઈ અને તેને પણ સાથે સામેલ કરવાની મારી ઈચ્છાને હું રોકી ન શક્યો. પરિણામે મારા જીવનના ૭૬ વરસના પ્રવાસમાં જે અનુભવો થયા તેની વિસ્તૃત નોંધ બની રહી છે. પંખીઓના અભ્યાસ સાથે મને મનુષ્ય સ્વભાવનો પણ અભ્યાસ કરવાના સંયોગો પ્રાપ્ત થયા તેનો પણ અહીં ઉલ્લેખ છે!

જ્યુબીલી ગ્રાઉન્ડ, ભુજ ૩૭૦૦૦૧